

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE
ȘI
CERCETĂRI
ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
VIII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2012

Colegiul de redacție

PROF. DR. ALEXANDRU BARNEA (Universitatea București), **DR. SANDA BĂLESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS), **PROF. DR. CLIVE BONSALE** (University of Edinburgh), **DR. GH. I. CANTACUZINO** (Institutul de „Arheologie Vasile Pârvan” București), **DR. UWE FIEDLER** (Berlin), **DR. RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București), **DR. ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), **PROF. DR. ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), **PROF. DR. ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire).

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef

ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

LILIANA ZAHARIA – secretar de redacție

Redactor Editura Academiei Române: **ADRIAN MIRCEA DOBRE**

Tehnoredactor Editura Academiei Române: **DOINA STOIA**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro.

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

Orice corespondență se va trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62. și redactie_iab@yahoo.com

Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă sunt în general aceleași ca în celelalte publicații ale Institutului de Arheologie. În măsura în care vom elabora alte norme, ne obligăm să le publicăm în numărul următor.

© 2012, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR

ADRIAN DOBOȘ, ERIK TRINKAUS, A new AMS radiocarbon date for Middle Paleolithic Layer 4 of Ripiceni-Izvor, Romania	7
ALIN FRÎNCULEASA, RADIAN ANDREESCU, OCTAV NEGREA, LOREDANA NIȚĂ, MĂDĂLINA FRÎNCULEASA, ELEK POPA, BIANCA PREDA, Cercetări arheologice în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova), campaniile 2002–2010	11
CARMEN OLENIUC, Studiul comparativ privind prelucrarea materiei dure de origine animală în situl arheologic Fetești, punctul La Schit, jud. Suceava.....	59
DANIEL SPÂNU, Probleme ale genezei și restaurării cupelor de tip <i>kantharos</i> de la Sâncrăieni.....	69
GABRIEL IZDRĂILĂ, CRISTIAN FLORESCU, Pietre romane refolosite în construcții medievale din situl de la Alba Iulia	87
LIANA OȚA, ALEXANDRA COMȘA, Un mormânt sarmatic descoperit la Călărași	97
UWE FIEDLER, Der archäologische Niederschlag der Christianisierung des donau-bulgarischen Reiches (864/5).....	107
ALIN FRÎNCULEASA, BIANCA PREDA, OCTAV NEGREA, ANDREI SOFICARU, VALENTIN DUMITRAȘCU, MĂDĂLINA FRÎNCULEASA, Complexe funerare de la începutul mileniului al II-lea, descoperite recent în județul Prahova	139
ADRIANA ISAC, ERWIN GÁLL, SZILÁRD GÁL, Un cimitir din secolul XII la Gilău (jud. Cluj) (germ. Julmarkt; mgh. Gyalu)	165
OANA DAMIAN, MIHAI VASILE, ANDRA SAMSON, DANIEL ENE, AUREL STĂNICĂ, Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II).....	177

NOTE, RECENZII, DISCUȚII

A. Doboș, A. Soficaru et E. Trinkaus, <i>The Prehistory and Paleontology of the Peștera Muierii (Romania)</i> , Liège, ERAUL 124, 2010, 122 p. (<i>Alain Tuffreau</i>)	209
Mihai Gligor, <i>Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări</i> , Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 264 p., 217 pl., (<i>Adina Boroneanț</i>)	210
Ion Motzoi-Chicideanu, <i>Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară</i> , Editura Academiei Române, București, 2011, vol. I – 900 p. (text), vol. II – 479 pl. (<i>Nikolaus Boroffka</i>).....	210
Svend Hansen, Andreas Hauptmann, Ingo Motzenbäcker, Ernst Pernicka (Hrsg.), <i>Von Majkop bis Trialeti Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4.-2.Jt. v. Chr.</i> , Kolloquium zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 13, Bonn, 2010, 323 p. cu ilustrații în text (<i>Ion Motzoi-Chicideanu</i>)	214

Cristian Schuster, Alexandru Morintz, Raluca Kogălniceanu, Cristian Ștefan, Alexandra Comșa, Georgeta El-Susi, Monica Constantin, Cătălin Constantin, Georgiana Mureșan, <i>Cercetările arheologice de pe tronsonul Cernavodă-Medgidia al Autostrăzii A2. Tumulul nr. 3</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, 109 p., 65 fig. (<i>Ion Motzoi-Chicideanu</i>).....	216
Zdravko Dimitrov, <i>Архитектурна декорация в провинция Долна Мизия (I–III в сл. Хр.)</i> (Decorația arhitecturală în Moesia Inferior), Sofia, 2007, 706 p., 684 fig. (<i>Adriana Panaite</i>).....	220
Radu Harhoiu, Daniel Spânu, Erwin Gáll, <i>Barbari la Dunăre</i> , seria „Istorie Documente Mărturii”, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 162 p., 73 fig. (<i>Andrei Măgureanu</i>).....	223
Csanád Bálint, <i>Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz’ und der Steppe</i> . Anhang: Pál Sümegi, <i>Geologische und C14-Untersuchungen am Fundort</i> . <i>Varia Archaeologica Hungarica XVIIb</i> (editor Csanád Bálint), Budapesta, 2010, 667 p., 300 fig. în text (<i>Radu Harhoiu</i>)	225
Gheorghe I. Cantacuzino, <i>Începuturile orașului Câmpulung și Curtea Domnească. Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung</i> , Editura Academiei Române, București, 2011, 237 p. (146 p. text și 89 planșe) (<i>Adrian Ioniță</i>)	227
Norme de redactare	229
Abrevieri	231

SOMMAIRE

ADRIAN DOBOȘ, ERIK TRINKAUS, A new AMS radiocarbon date for Middle Paleolithic Layer 4 of Ripiceni-Izvor, Romania	7
ALIN FRÎNCULEASA, RADIAN ANDREESCU, OCTAV NEGREA, LOREDANA NIȚĂ, MĂDĂLINA FRÎNCULEASA, ELEK POPA, BIANCA PREDĂ, Archaeological excavations in the Eneolithic site of Mălăieștii de Jos (jud. Prahova).....	11
CARMEN OLENIUC, A comparative study for the manufacturing of bone and antler tools from the archaeological site of Fetești - "La schit", Suceava county.....	59
DANIEL SPÂNU, Research issues regarding the genesis and restoration of the Sâncrăieni <i>kantharos</i> -cups	69
GABRIEL IZDRĂILĂ, CRISTIAN FLORESCU, Roman stones used in Medieval constructions in the site from Alba Iulia.....	87
LIANA OȚA, ALEXANDRA COMȘA, A Sarmatian grave found in Călărași	97
UWE FIEDLER, Der archäologische Niederschlag der Christianisierung des donau-bulgarischen Reiches (864/5).....	107
ALIN FRÎNCULEASA, BIANCA PREDĂ, OCTAV NEGREA, ANDREI SOFICARU, VALENTIN DUMITRAȘCU, MĂDĂLINA FRÎNCULEASA, Funerary complexes from the beginning of the II nd millennium recently uncovered in Prahova County	139
ADRIANA ISAC, ERWIN GÁLL, SZILÁRD GÁL, A XII century cemetery from Gilău (German: Julmarkt; Hungarian: Gyalu, Cluj County).....	165
OANA DAMIAN, MIHAI VASILE, ANDRA SAMSON, DANIEL ENE, AUREL STĂNICĂ, Recherches archéologiques préventives à Nufăru, dép. de Tulcea (II)....	177

NOTES, COMPTES-RENDUS, DISCUSSIONS

A. Doboș, A. Soficaru et E. Trinkaus, <i>The Prehistory and Paleontology of the Peștera Muierii (Romania)</i> , Liège, ERAUL 124, 2010, 122 p. (<i>Alain Tuffreau</i>)	209
Mihai Gligor, <i>Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări</i> , Editura Mega, Cluj Napoca, 2009, 264 pp., 217 plates, (<i>Adina Boroneanț</i>)	210
Ion Motzoi-Chicideanu, <i>Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară</i> , Editura Academiei Române, București, 2011, vol. I – 900 p. (text), vol. II – 479 pl. (<i>Nikolaus Boroffka</i>).....	210
Svend Hansen, Andreas Hauptmann, Ingo Motzenbäcker, Ernst Pernicka (Hrsg.), <i>Von Majkop bis Trialeti Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4.-2.Jt. v. Chr.</i> , Kolloquium zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 13, Bonn, 2010, 323 p. cu ilustrații în text (<i>Ion Motzoi-Chicideanu</i>)	214

Cristian Schuster, Alexandru Morintz, Raluca Kogălniceanu, Cristian Ștefan, Alexandra Comșa, Georgeta El-Susi, Monica Constantin, Cătălin Constantin, Georgiana Mureșan, <i>Cercetările arheologice de pe tronsonul Cernavodă-Medgidia al Autostrăzii A2. Tumulul nr. 3</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, 109 p., 65 fig. (<i>Ion Motzoi-Chicideanu</i>).....	216
Zdravko Dimitrov, <i>Архитектурна декорация в провинция Долна Мизия (I–III в сл. Хр.)</i> (Decorația arhitecturală în Moesia Inferior), Sofia, 2007, 706 p., 684 fig. (<i>Adriana Panaite</i>).....	220
Radu Harhoiu, Daniel Spânu, Erwin Gáll, <i>Barbari la Dunăre</i> , seria „Istorie Documente Mărturii”, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 162 p., 73 fig. (<i>Andrei Măgureanu</i>)...	223
Csanád Bálint, <i>Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe</i> . Anhang: Pál Sümegi, <i>Geologische und C14-Untersuchungen am Fundort</i> . <i>Varia Archaeologica Hungarica</i> XVIb (editor Csanád Bálint), Budapesta, 2010, 667 p., 300 fig. în text (<i>Radu Harhoiu</i>).....	225
Gheorghe I. Cantacuzino, <i>Începuturile orașului Câmpulung și Curtea Domnească. Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung</i> , Editura Academiei Române, București, 2011, 237 p. (146 p. text și 89 planșe) (<i>Adrian Ioniță</i>).....	227
Normes de redaction	229
Abbreviations	231

Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)

OANA DAMIAN*, MIHAI VASILE**, ANDRA SAMSON***,
DANIEL ENE****, AUREL STĂNICĂ*****

Mots clé: site archéologique; évacuation des eaux ménagères; rue; époque byzantine; forteresse; mur d'enceinte; habitation; fosse ménagère; tombe; céramique.

Résumé: Les auteurs présentent les résultats des fouilles pratiquées pendant les années 2008–2011 dans un site archéologique situé dans le Nord de la Dobroudja, entièrement recouvert par un village contemporain. La recherche est le résultat d'un projet d'aménagement du système de l'évacuation des eaux ménagères. Après un aperçu sur les données archéologiques enregistrées (une forteresse bâtie dans le dernier quart du Xe siècle, après la reconquête de la région du Bas Danube par l'Empire Byzantin, des structures d'habitat, des nécropoles, des matériaux archéologiques essentiellement de la période comprise entre le Xe siècle et le milieu du XIIIe siècle), l'article présente les éléments découverts dans les rues du village. Ceux-ci concernent: l'âge du fer (un niveau d'habitations, des tessons céramiques), l'époque romano byzantine (des tombes d'inhumation), l'époque byzantine (des tronçons de la courtine sur les côtés nord et sud, des habitations, des fosses ménagères, des tombes), l'époque moderne (des complexes funéraires). La recherche des années 2008–2011 a confirmé et a enrichi les données déjà acquises en ce qui concerne le trajet des remparts d'époque byzantine, la stratigraphie, la topographie et la chronologie du site. L'image plus précise obtenue par les archéologues sur le potentiel du site a offert aussi une base meilleure pour l'adaptation du projet constructif en vue de la protection des vestiges.

Cuvinte-cheie: sit arheologic, canalizare, stradă, epoca bizantină, fortificație, zid de incintă, locuință, groapă menajeră, mormânt, ceramică.

Rezumat: Autorii prezintă rezultatele cercetărilor desfășurate în campaniile 2008–2011 într-un sit arheologic din nordul Dobrogei, integral suprapus de o localitate contemporană. Cercetarea este rezultatul desfășurării unui proiect de amenajare a sistemului de canalizare a localității. După o trecere în revistă a datelor arheologice cunoscute (o cetate, construită în ultimul

sfert al secolului al X-lea, după recucerirea regiunii Dunării de Jos de către Imperiul Bizantin, adăpostind niveluri de locuire, necropole, materiale arheologice databile în perioada cuprinsă între secolul al X-lea și mijlocul secolului al XIII-lea), articolul prezintă noile descoperiri făcute pe rețeaua stradală a localității. Au fost cercetate structuri arheologice aparținând epocilor fierului (elemente de locuire), romano-bizantină (morminte de inhumatie), medio-bizantină (tronsoane din curtea de nord și de sud a zidului de incintă bizantin, elemente de viață și funerare) și modernă (două zone cimiteriale). Cercetările arheologice preventive desfășurate în perioada 2008–2011 au confirmat și completat achizițiile științifice anterioare, referitor la traseul zidului de incintă bizantin, stratigrafia, topografia și cronologia așezărilor și necropolelor. Imaginea mai completă și mai nuanțată obținută asupra potențialului arheologic al sitului a oferit și posibilitatea adaptării proiectelor constructive în vederea protejării vestigiilor.

Investigațiile arheologice desfășurate în teritoriul intravilan al localității Nufăru¹ au pus în evidență un important centru de tip urban din sec. X–XIV, constând dintr-o fortificație ridicată *a fundamentis* de către Imperiul bizantin în ultimul sfert al secolului al X-lea, odată cu recucerirea de către acesta a regiunii Dunării de Jos, transformată în cursul secolului al XI-lea în așezare de tip urban cu structuri de locuire și complexe funerare înregistrate stratigrafic până la mijlocul secolului al XIII-lea. Distrusă probabil în vremea invaziei tătară, așezarea se reface mai târziu, după cum o sugerează unele materiale ceramice și numismatice aparținând

¹ Cod RAN 161062.09, poziția TL-I-s-A-05864 în Lista Monumentelor Istorice/2004, actualizată în 2010.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, oanadamian63@gmail.com.

** Muzeul Național de Istorie a României, vasilemihaiagabriel@gmail.com.

*** Muzeul Național de Istorie a României, andrasamson@gmail.com.

**** Muzeul Național de Istorie a României, daniel_lucian_ene@yahoo.com.

***** Institutul de Cercetări Eco Muzeale Tulcea, aurelstanica@gmail.com

veacurilor XIII–XIV². Combinarea campaniilor pro-gramate cu intervențiile preventive a dezvăluit un sit important pentru istoria centrelor urbane din epoca bizantină de pe malul drept al Dunării, suprapus în totalitate de așezarea contemporană, permițând totodată colectivului de cercetare a sitului³ conturarea unei imagini asupra viețuirii pre-și protoistorice, antice, medievale și moderne de la Nufăru.

Rezultat al continuării unor ample lucrări de cercetare arheologică preventivă desfășurate la Nufăru, actuala contribuție⁴ se bazează pe descoperirile campaniilor 2008–2011, determinate de realizarea investiției *Sistem de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru, comuna Nufăru, jud. Tulcea*.

Istoricul cercetării

Având în vedere faptul că se desfășoară într-un sit arheologic integral suprapus de așezarea contemporană în intravilanul căreia se află⁵, cercetarea s-a desfășurat de-a lungul anilor într-o serie de zone⁶ (fig. 1), după cum urmează:

1. *Bloc/DJ 222 C = Str. Domnița Maria*, campaniile 1977, 1980, locuire, sec. X–XIII, materiale arheologice aparținând epocii romano-bizantine;

² Pentru o informare generală privind situația arheologică din intravilanul localității Nufăru, vezi Damian *et alii* 2007, cu bibliografia anterioară; pentru sinteze asupra fortificațiilor, vezi Damian *et alii* 2010, iar asupra descoperirilor funerare, vezi Damian *et alii* 2007–2008, cu precizarea că, dintr-o regretabilă eroare redacțională, ultima contribuție amintită conține o serie de inadvertențe, pe care vom încerca să le corectăm în prezentul articol.

³ Vezi Damian *et alii* 2007, p. 108, n. 5.

⁴ Continuă prezentarea lucrărilor de cercetare arheologică preventivă determinate de proiecte de infrastructură desfășurate în situl din intravilanul localității Nufăru, prezentare începută prin campania 2006, prilejuită de lucrările de modernizare și extindere a sistemului public de alimentare cu apă a localității (vezi Damian *et alii* 2007).

⁵ Reamintim că satul Nufăru este situat pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe, la 12 km aval de municipiul Tulcea, pe DJ 222 C = str. Domnița Maria, care face legătura cu localitatea Murighiol.

⁶ Enumerarea zonelor constituie o completare a celei deja publicate – Damian *et alii* 2007, p. 108–109, fig. 2 – cu punctele cercetate arheologic în perioada de după campania 2006. Reamintim faptul că punctele cercetate arheologic au fost numite fie după aspectul topografic, fie în funcție de obiectivul cel mai apropiat, fie după proprietarul terenului respectiv, fie după monumentul studiat, fiind enumerate în ordinea cronologică a desfășurării campaniilor și efectuându-se corelarea numelor punctelor în care s-au efectuat săpături arheologice cu amplasamentul lor pe străzile care au primit denumiri între timp.

2. *Piatră*, campaniile 1978–1979, 1983, 1985–1988, 1998, locuire, sec. XIII, necropolă, sec. XI–XII, locuire, sec. X–XI, o construcție de piatră, o locuință și material ceramic aparținând epocii romano-bizantine;

3. *Râpă/Str. Turnului*, campaniile 1978–1981, 1983, 1988, 1998, 2009, „zid-baraj”, sec. XI, materiale ceramice aparținând epocilor bizantină și romano-bizantină;

4. *Proprietatea Nicolae Drăgan/Str. Bisericii*, campania 1980, morminte, sec. XII–XIII, depozit de vase sferoconice;

5. *Căminul cultural/Str. Bisericii*, campaniile 1980, 2009, morminte, sec. XVIII–XIX, locuire, sec. XI–XIII, materiale ceramice aparținând epocii fierului (sec. IV–III a. Chr.);

6. *Fortificație Cămin/Str. Bisericii*, campaniile 1981, 2006, morminte, sec. XVIII–XIX și XI–XII, zid de incintă sudic, sec. X, monedă, locuire aparținând epocii fierului (sec. IV–III a. Chr. și Hallstatt timpuriu);

7. *Zona de vest a așezării*, campania 1981, cuptoare de olărie, sec. X–XII, morminte, sec. X–XI;

8. *Zona de sud a așezării*, intersecția străzilor Bisericii și Oituz, campania 1981, cuptor de olărie, sec. X–XI;

9. *La sud față de punctul Râpă*, campania 1981, morminte, sec. X–XI;

10. *Școală/Str. Turnului*, campania 1982, necropolă, sec. XVIII–XIX, locuire, sec. XI–XIII;

11. *Dispensar/Str. Turnului*, campaniile 1983, 1988–1989, 1992–1993, 1995, 2000, ziduri, sec. XI–XIII, locuire, sec. X–XIII, zid de incintă estic cu turn, sec. X;

12. *Proprietatea Ștefan Ene/DJ 222 C = Str. Domnița Maria*, campaniile 1990–1991, locuire sec. XI–XIII, zid de incintă vestic cu turn, sec. X;

13. *Bufet/DJ 222 C = Str. Domnița Maria*, campaniile 1992–1997, locuire, sec. XI–XIII, locuire aparținând epocii fierului (sec. I a. Chr. – I p. Chr., IV–III a. Chr.);

14. *Proprietatea Vasile și Mircea Lucian Dumitrescu/Str. Arheologiei*, campaniile 1993–1995, 1998, 2002, locuire, sec. XI–XIII, ziduri, sec. XI, XIII, locuire aparținând epocii romano-bizantine și epocii fierului (sec. IV–III a. Chr.);

15. *DS 96 = Str. Cetății*, campaniile 1995, 2006, 2009, locuire aparținând epocii moderne și din sec. XII–XIII, mormânt, sec. X–XI; turn bastion, sec. X;

16. *DS 67 = Str. Portului*, campania 1995, zid de incintă nordic, sec. X;

17. Proprietatea Dumitru Ene-Strutinschi/Str. Bisericii, campania 1997, locuire, sec. XI–XIII, material ceramic aparținând epocii fierului (sec. IV–III a. Chr.);

18. Proprietatea Aurel Halciuc/Str. Ulmului, 1998, locuire, sec. XI–XIII;

19. Proprietatea Valentin Donciu/Str. Ulmului, campania 1998, locuire, sec. XII;

20. Proprietatea Mihai Pârvu/Str. Cetății, campania 1999, locuire, sec. X–XII, zid de incintă nordic, eventual cu turn interior, sec. X;

21. Proprietatea Ioan Butuza/Str. Cetății, campania 1999, locuire sec. XI–XIII, construcție aparținând epocii romano-bizantine;

22. Proprietatea Enache Șinghi = punctul *Trecere bac*/Str. Arheologiei, campaniile 1999–2002, 2004–2011, locuire, sec. XIII, necropolă de înhumare, sec. XI–XIII, instalație portuară, zid de incintă nordic, sec. X;

23. Proprietatea Adrian Petre/Str. Portului, campaniile 2000–2003, locuire, sec. X–XIII;

24. Proprietatea Ilie Rubanschi/Str. Dunării, campania 2002, situată *extra muros*, pe latura vestică a fortificației, locuire, sec. X–XIII;

25. Proprietatea Teodora Enache/Str. Rapsodiei, campania 2003, situată *extra muros*, pe latura sudică a fortificației, gropi menajere, sec. XI–XIII;

26. Proprietatea Marian Florea/Str. Lacului, campania 2003, situată *extra muros*, pe latura estică a fortificației, locuire, sec. XII–XIII;

27. Proprietatea Dumitru Ducica/Str. C-tin. Dobrogeanu Gherea, campania 2005, situată *extra muros*, pe latura estică a fortificației, morminte, locuire, sec. XII–XIII;

28. Proprietatea Oana Cristina Popa/Str. Turnului, campania 2005, situată *extra muros*, pe latura estică a fortificației, locuire, sec. XII–XIII, mormânt, sec. X–XI;

29. Proprietatea Spiridon Ene/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, campania 2005, situată *extra muros*, pe latura vestică a fortificației, materiale arheologice răzlețe și amestecate, sec. X–XIII;

30. Proprietatea Daniel Paraschiv/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, campaniile, 2005, 2011, situată *extra muros*, pe latura vestică a fortificației, morminte de înhumare, materiale arheologice răzlețe și amestecate, sec. X–XIII;

31. Proprietatea Radu Alexandru Hanganu/Str. Eternității, campania 2005, situată *extra muros*, pe latura vestică a fortificației, materiale arheologice răzlețe și amestecate, sec. XI–XIII;

32. Proprietatea Ministerului Culturii și Cultelor, Baza arheologică I/Str. Bisericii, campaniile 2005–2006, locuire, sec. XI–XIII;

33. Proprietatea Adrian Husein/Str. Bisericii, campaniile 2005, 2007, situată *extra muros*, pe latura sudică a fortificației, viețuire modernă, morminte de înhumare, unul aparținând probabil sec. XVIII–XIX, celălalt epocii romano-bizantine;

34. Proprietatea Luminița Iacob /Str. Turnului, campaniile 2008–2009, situată pe latura estică a fortificației, locuire, sec. XII–XIII, mormânt, sec. X–XI, zid de incintă estic, sec. X, locuire, sec. IV–III a. Chr.;

35. Proprietatea Adrian Bădulescu/Str. Portului, campania 2008, locuire sec. XI–XIII, zid de incintă vestic cu turn, sec. X;

36. Proprietatea Sașa Ivanov/Str. Portului, campania 2008, locuire sec. XII–XIII, biserică și necropolă sec. XI–XII, turn de colț, sec. X.

37. Proprietatea Mugurel Barbu/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, campania 2009, morminte sec. XVIII–XIX, locuire sec. XI–XIII, locuire aparținând epocii fierului (sec. IV–III a. Chr.);

38. Proprietatea Ionela Aron/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, campania 2009, situată *extra muros*, pe latura estică a fortificației, materiale arheologice răzlețe și amestecate, sec. XI–XIII;

39. Proprietatea Valentin Berechet/Str. Panait Cerna, campania 2009, morminte, sec. XVIII–XIX;

40. Str. Ulmului, campania 2010, locuire, sec. XI–XIII, zid de incintă nordic, sec. X.

Acestor puncte li se adaugă descoperirile arheologice determinate de supravegherea și cercetarea arheologică preventivă desfășurate în intravilanul localității Nufăru cu ocazia amplelor lucrări determinate de realizarea investițiilor *Modernizarea și extinderea sistemului public de alimentare cu apă, comuna Nufăru, jud. Tulcea* (2006) și *Sistem de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru, comuna Nufăru, jud. Tulcea* (2008–2011), investiții a căror autoritate contractantă a fost Consiliul local al comunei Nufăru. Aceste proiecte au ridicat probleme importante de natură arheologică prin străbaterea de către rețelele de conducte, în lungime totală de peste 11000 m, respectiv de peste 12000 m, a tuturor străzilor din localitate, deci ca atare a întregului sit arheologic, suprapus integral de așezarea contemporană, prin îngroparea rețelei de la adâncimea minimă de 0,90 m până la adâncimi cuprinse între 2 și 6 m, în condițiile în care nivelul arheologic în sit începe de la circa 0,50 m adâncime față de actualul nivel de călcare, precum și prin amenajarea căminelor, stațiilor de pompare și de epurare, toate acestea afectând într-o măsură considerabilă patrimoniul arheologic din zonă.

Așadar, în localitatea Nufăru s-au desfășurat **cercetări programate** în zonele libere de construcții, cu statut de domeniu public, inclusiv pe străzile

localității⁷, și **cercetări preventive** prilejuite fie de investiții publice, determinate de proiecte de mici dimensiuni ale comunității⁸ sau ținând de infrastructură – lucrările de alimentare cu apă (1981, 2006) și canalizare (2008–2011) a localității, derulate pe rețeaua stradală la inițiativa Consiliului local Nufăru, fie de investiții private, reprezentate de proiecte de arhitectură civilă⁹, cercetări desfășurate până în prezent, în proporții variabile, pe 25 de proprietăți particulare¹⁰, în condițiile existenței documentațiilor de urbanism și aplicării, din 2000, cu actualizare în 2010, a unui Plan Urbanistic General care include mai multe zone de protecție, în conformitate cu patrimoniul arheologic cercetat sau doar reperat.

În afara cetății bizantine, situl cel mai important și mai extins de pe teritoriul localității Nufăru, au mai fost documentate urme aparținând perioadei eneolitice, epocii fierului, sugerând existența unei așezări din sec. IV–III a. Chr., vestigii încădrabile epocii romano-bizantine – locuire, două mici fortificații și morminte (sec. IV–VII), precum și două nuclee cimiteriale din sec. XVIII–XIX (fig. 2).

Actuala contribuție se bazează pe descoperirile campaniilor 2008–2011¹¹, care au prilejuit colectivului de cercetare a sitului arheologic din intravilanul localității Nufăru continuarea unor ample lucrări de cercetare arheologică preventivă,

determinate de realizarea investiției *Sistem de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru, comuna Nufăru, jud. Tulcea*¹² (fig. 3).

Prin diagnosticul pus la dispoziția proiectantului și a realizatorului sistemului public de canalizare a localității Nufăru, precum și prin realizarea propriu-zisă a supravegherii și a cercetării arheologice preventive, bazate în mare măsură pe rezultatele campaniei din 2006, legate de proiectul alimentării cu apă a localității¹³, s-a urmărit conturarea unei imagini cât mai complete și mai nuanțate a situației arheologice din teren, menite a constitui baza alegerii celor mai potrivite soluții tehnice pentru punerea în operă a proiectului investițional ce a afectat întregul perimetru al localității.

Date cunoscute asupra fortificațiilor, locuirii și aspectelor funerare. Topografia și cronologia așezărilor și zonelor cimiteriale

Prezentarea propriu-zisă a descoperirilor prilejuite de proiectul de canalizare a localității va fi precedată de un stadiu al cercetării în intravilanul localității Nufăru, înainte și în afara acestui proiect, început în 2008.

¹² Asistența arheologică a fost asigurată de colectivul de cercetare a sitului arheologic de la Nufăru, responsabil științific de șantier Oana Damian (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), pe baza unui contract încheiat între Consiliul local al comunei Nufăru și Muzeul Național de Istorie a României, iar pentru ultima parte a anului 2010 și perioada derulării lucrărilor în 2011, între S.C. Iridex S.A., constructorul proiectului, și aceeași instituție muzeală. La cercetări au participat arheologii Oana Damian (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), Mihai Vasile, Andra Samson, Daniel Ene, Adela Băltăc, Decebal Vleja, Irina Ene (Muzeul Național de Istorie a României), Aurel Stănică (Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea), arhitecții Monica Mărgineanu Cârstoiu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) și Virgil Apostol (Muzeul Național de Istorie a României). Celor menționați li se adaugă, pentru prelucrarea materialului arheologic descoperit, antropologul Gabriel Vasile (Muzeul Național de Istorie a României), arheozoologul Valentin Dumitrașcu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), numismații Gheorghe Mănușu-Adameșteanu (Muzeul Municipiului București) și Aurel Vâlcu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”). Ridicare topografică: ing. Dana Dumitrașcu, Maria Duțescu, Mihai Florea, Mihai Vasile. În privința actualei contribuții, precizăm că prelucrarea ilustrației a fost realizată de Mihai Vasile și Andra Samson.

¹³ Reamintim că proiectul *Modernizarea și extinderea sistemului public de alimentare cu apă a localității Nufăru*, desfășurat în perioada august–decembrie 2006, a reprezentat o lucrare totalizând 11400 m liniari, realizată cu mijloace mecanice și manuale, prin trasarea de șanțuri pentru instalarea conductelor de alimentare cu apă, paralel cu axul străzii, cu lățimi cuprinse între 0,40 și 0,80 m, cu adâncimi de minimum 1,10 m, cu înregistrarea descriptivă și grafică a situațiilor și complexelor arheologice întâlnite pe traseu și cercetarea prin extinderea suprafeței de lucru în cazul complexelor funerare și al elementelor de fortificație (vezi Damian *et alii* 2007, p. 112–151).

⁷ Punctele: *Piatră, Râpă*/Str. Turnului, *Căminul cultural*/Str. Bisericii, *Școală*/Str. Turnului, *Dispensar*/Str. Turnului, *Bufet*/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, str. Cetății, str. Portului, *Trecere bac*/str. Arheologiei.

⁸ Punctele *Bloc, Căminul cultural*.

⁹ Locuințe familiale, pensiuni, magazine, amenajări gospodărești și sanitare etc.

¹⁰ Proprietățile: Nicolae Drăgan/Str. Bisericii, Ștefan Ene/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, Vasile și Mircea Lucian Dumitrescu/Str. Arheologiei, Dumitru Ene-Strutinschi/Str. Bisericii, Aurel Halciuc/Str. Ulmului, Valentin Donciu/Str. Ulmului, Mihai Pârvu/Str. Cetății, Ioan Butuza/Str. Cetății, Enache Șinghi = punctul *Trecere bac*/Str. Arheologiei, Adrian Petre/Str. Portului, Ilie Rubanschi/Str. Dunării, Teodora Enache/ Str. Rapsodiei, Marian Florea/Str. Lacului, Dumitru Ducica/ Str. C-tin. Dobrogeanu Gherea, Oana Cristina Popa/Str. Turnului, Spiridon Ene/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, Daniel Paraschiv/DJ 222 C = Str. Domnița Maria, Radu Alexandru Hanganu/Str. Eternității, proprietatea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național, Baza arheologică I/Str. Bisericii 91, Adrian Husein/Str. Bisericii 96, Luminița Iacob/Str. Turnului, Adrian Bădulescu/Str. Portului, Sașa Ivanov/Str. Portului, Mugurel Barbu/DJ 222 C = Str. Domnița Maria.

¹¹ Proiectul a presupus introducerea unei rețele totalizând 12338 m liniari, realizată cu mijloace mecanice și manuale, prin trasarea de șanțuri pentru instalarea conductelor de canalizare și refulare, paralel cu axul străzii, cu lățimi cuprinse între 0,50 și 0,80 m, cu adâncimi cuprinse între 1,25 și 3 m, cămine de vizitare, stații de pompare și o stație de epurare. Lucrările de teren s-au desfășurat în perioada iulie–noiembrie 2008, mai–decembrie 2009, martie–decembrie 2010, mai–iunie 2011.

Epocile pre- și protoistorică

Prin cercetările arheologice desfășurate în intravilanul localității Nufăru, s-a putut stabili faptul că cele mai vechi urme de locuire cunoscute în acest moment aparțin perioadei eneolitice, fiind documentate pe promontoriul Romula, situat în dreptul bornei kilometrice fluviale 103, aproape de limita estică a satului Nufăru¹⁴.

Prezențe hallstattiene au fost surprinse stratigrafic în punctul *Căminul cultural*¹⁵; un complex a fost cercetat în 2006 pe str. Bisericii, în zona zidului de incintă bizantin¹⁶. Al treilea moment de viațuire se plasează în cea de-a doua epocă a fierului, fapt înregistrat în punctele *Căminul cultural*¹⁷ și *Bufet*¹⁸ și pe *proprietățile Dumitrescu*¹⁹, *Iacob*²⁰ și *Barbu*²¹. Materiale ceramice izolate, fără a putea fi atribuite unui nivel sau complex, aparținând secolelor IV–III a. Chr., au fost recuperate de pe str. Trandafirilor (din zona de sud a așezării actuale), de pe str. Eternității (în apropierea limitei vestice a așezării bizantine) și de pe str. Bisericii, mult mai la sud față de zidul de incintă sudic²². Tot pe str. Bisericii a fost reperat un mormânt de incinerare, aparținând epocii elenistice²³. Toate acestea confirmă existența unor prezențe getice în zona zidului de incintă bizantin sudic și sugerează existența în sudul așezării, în orice caz la sud de zidul amintit, a unei necropole aparținând epocii fierului (pe baza materialului ceramic identificat pe străzile Bisericii, Eternității și Independenței și a complexului funerar de incinerare de pe str. Bisericii), corespunzând unei eventuale așezări din sec. IV–III a. Chr., ale cărei vestigii au fost surprinse în câteva puncte din partea de nord a așezării contemporane²⁴.

Epoca romană/romano-bizantină

În ceea ce privește vestigiile aparținând epocilor romană și romano-bizantină²⁵, acestea au fost identificate, în măsuri diferite și în asociere cu situații și materiale arheologice provenind din alte epoci istorice, în 12 dintre punctele cercetate pe teritoriul satului Nufăru, fiind ilustrate prin mai

multe categorii de descoperiri²⁶, dintre care remarcăm: construcțiile din punctul *Piatră* și de pe fosta *proprietate Butuza*²⁷, neasociate însă unui zid de incintă susceptibil de a fi datat în epoca antică și considerate turnuri ridicate pentru supravegherea liniei fluviului²⁸; rarele complexe aparținând locuirii atribuite epocii romane²⁹; cele 12 complexe funerare de inhumație³⁰, înregistrate pe str. Bisericii, aparținând probabil necropolei așezării romano-bizantine, așezare identificată în capătul nordic cel mai înalt al promontoriului, în zona km fluvial 104; materialele arheologice antice ce apar antrenate în pământul unor complexe arheologice ulterioare, răspândite pe teritoriul satului, dar fără a documenta o prezență arheologică *in situ*. Ipoteza avansată privind existența a două nuclee de prezență romană, unul situat spre capătul nordic al promontoriului, documentat prin descoperiri arheologice *in situ* și descoperiri monetare asimilabile, celălalt sugerat deocamdată de câteva indicii amplasate la sud de zidul de incintă bizantin, pe străzile Rapsodiei și Bisericii³¹, nu a fost confirmată de descoperiri suplimentare făcute cu ocazia cercetărilor din perioada 2008–2011.

Epoca medio-bizantină

Începând cu sec. al X-lea, când este ridicată *a fundamentis* cetatea de către Imperiul bizantin sub conducerea împăratului Ioan I Tzimiskes³², s-a locuit intens pe toată suprafața promontoriului. Epoca medio-bizantină este documentată prin elemente de fortificație, elemente de locuire, situate atât în interiorul așezării fortificate, cât și în afara acesteia, precum și prin complexe funerare.

Din punct de vedere stratigrafic, s-a înregistrat prezența a două mari straturi, de pământ cenușiu prăfos și de pământ cenușiu gălbui, definind nivelul arheologic medieval, raportat la perioada cuprinsă între ultimul sfert al secolului al X-lea și mijlocul secolului al XIII-lea. Prezența nivelului medieval a fost constatată sub forma straturilor continue suprapuse, în zona adăpostită de zidurile de incintă bizantine, și a complexelor succesive, din categoria locuințelor adâncite, a gropilor menajere și a mormintelor de inhumație, în

¹⁴ Damian *et alii* 2007, p. 109 și n. 7.

¹⁵ Damian *et alii* 2007, p. 109, n. 8.

¹⁶ Damian *et alii* 2007, p. 114, 116, fig. 7/d.

¹⁷ Damian *et alii* 2007, p. 109, n. 9; cercetări inedite 2009.

¹⁸ Damian *et alii* 2007, p. 109, n. 10.

¹⁹ Damian *et alii* 2007, p. 109, n. 11.

²⁰ Cercetări inedite 2008–2009.

²¹ Cercetări inedite 2009.

²² Damian *et alii* 2007, p. 114.

²³ Damian *et alii* 2007, p. 114.

²⁴ Damian *et alii* 2007, p. 118–119.

²⁵ Mănușcu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 375–398.

²⁶ Mănușcu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 376–378.

²⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2007 *et alii*, p. 377.

²⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2007 *et alii*, p. 377 cu bibliografia anterioară.

²⁹ Mănușcu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 378 și n. 18–19; Damian *et alii* 2007, p. 109–110, 119, fig. 11–12/cpl. 51.

³⁰ Damian *et alii* 2007, p. 114–115, 119, fig. 6/a–b; Damian *et alii* 2007–2008, p. 308–309, fig. 4–6, unde sunt menționate în mod eronat 10 complexe.

³¹ Mănușcu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 379.

³² Damian *et alii* 2007, p. 110, n. 18.

spațiul situat în afara incintei fortificate. Se poate susține, din punct de vedere spațial și stratigrafic, încadrarea cronologică a așezării în sec. XI–XIII, în limitele fortificației ridicate în ultimul sfert al secolului al X-lea, neînregistrându-se elemente ale unei vieți medievale mai târzii.

Viața în așezarea medievală de la Nufăru se derula în spațiul delimitat de zidul de incintă bizantin³³, ridicat în ultimul sfert al secolului al X-lea, identificat sub forma unor tronsoane, reperate pe laturile promontoriului nufărean, al cărui contur îl urmărea, descriind o formă poligonală neregulată ce închide o suprafață de circa 6 ha³⁴. Curtina bizantină a fost cercetată pe laturile de vest (str. Portului, proprietățile Ștefan Ene³⁵, Adrian Bădulescu³⁶ și Sașa Ivanov³⁷), nord (străzile Portului, inclusiv proprietatea Sașa Ivanov, Cetății, inclusiv proprietatea Pârveu, Arheologiei, inclusiv punctul *Trecere bac*)³⁸, est (str. Turnului, punctul *Dispensar*)³⁹ și pe proprietatea Luminița Iacob⁴⁰), și sud (punctul *Fortificație Cămin*/str. Bisericii)⁴¹. Traseul presupus al curții sugerează adaptarea constructorilor la configurația terenului, utilizarea la maximum a condițiilor de apărare naturală oferite de promontoriul stâncos, cu precădere în partea sa nordică⁴². Zidul de incintă, cercetat pe lungimi cuprinse între 1,50 și 15 m, se păstrează pe înălțimi ce ating 3 m și are lățimea de 2,60–2,70 m. Tehnica de construcție utilizată este cea cu paramente aspectuoase, din blocuri de calcar fasonate, legate cu mortar alb-gălbui, rosturile fiind umplute cu mortar hidrofug

roz, aplicat de multe ori sub forma unei tencuieli, și emplecton, reprezentat de piatră brută „îneată” în mortar obișnuit. Zidul prezintă plinte late de până la 0,25 m și înalte de până la 0,40 m în zona în care fundația (compusă din pietre nefasonate, cu înălțimea de 0,80–1 m) se delimitează de elevație sau socluri/crepide chiar la baza fundației. Fundația se adâncește în sedimentul argilos, în cazul curții nordice putându-se înregistra fundarea direct pe stâncă pe o anumită porțiune. A putut fi sesizată prezența, la nivelul plintelor sau chiar al crepidelor fundației, a unei șape de mortar, păstrată pe lungimi ce ating 4 m, reprezentând nivelul de călcare al constructorilor cetății. S-a constatat și prezența în cadrul elevației a elementelor de lemn, sub forma tiranților⁴³.

Au putut fi cercetate parțial patru turnuri ale fortificației bizantine, unul în colțul nord-vestic al cetății (proprietatea Ivanov⁴⁴), două făcând corp comun cu zidul de incintă vestic (proprietățile Ștefan Ene⁴⁵ și Adrian Bădulescu⁴⁶), unul aparținând zidului de incintă estic (punctul *Dispensar*)⁴⁷. Modelul de turn exterior este oferit de descoperirea de pe proprietatea Șt. Ene – o încăpăre rectangulară, cu dimensiunile de 10 × 7 m, cu ziduri late de 1,50 m, ce fac corp comun cu zidul de incintă, accesul din și spre cetate realizându-se prin culoare practicate în grosimea masivului de zidărie, late de 4,20 m⁴⁸. În ceea ce privește turnul din colțul nord-vestic al cetății, cu accesul din și spre cetate, se păstrează la nivelul unei platforme de mortar, cu latura înregistrată de 5,50 m pe axul V–E⁴⁹. În plus, în zona nordică a așezării, la sud de barul Șf. Gheorghe, foarte aproape de punctul de traversare a Dunării cu bacul spre deltă, pe proprietatea Șinghi = punctul *Trecere bac*, este în curs de cercetare instalația portuară a cetății, un complex fortificat rezultat din combinarea elementului natural cu cel construit, constând dintr-un sistem de platforme care coboară spre Dunăre, utilizând desfășurarea stâncii native, amenajate în patru trepte, mărginite spre nord de un pavaj înclinat, spre est realizându-se racordul cu zidul de incintă

³³ Damian et alii 2007, p. 110; Damian et alii 2010, p. 29–33.

³⁴ Damian et alii 2010, p. 31 și n. 12.

³⁵ Damian et alii 2007, p. 110, n. 22; Damian et alii 2010, p. 31.

³⁶ Damian et alii 2010, p. 31.

³⁷ Damian et alii 2010, p. 31.

³⁸ Pentru cercetările din 1995 de pe str. Portului, vezi Damian et alii 2007, p. 110, n. 23; pentru cercetările din 2008 de pe proprietatea Ivanov, vezi Damian, Samson, Bălci 2011, p. 45–46, fig. 2–4; pentru cercetările din 2006 de pe Str. Cetății, în dreptul casei cu nr. 265, vezi Damian et alii 2007, p. 115, n. 74), pentru cercetările din 1999 de pe proprietatea Pârveu, vezi Damian et alii 2007, p. 110, n. 23); pentru cercetările de pe Str. Arheologiei din 2006, vezi Damian et alii 2007, p. 115, pentru cercetările din punctul *Trecere bac*, vezi Damian et alii 2011, p. 84–85).

³⁹ Damian et alii 2007, p. 110, n. 21.

⁴⁰ Damian et alii 2010, p. 31.

⁴¹ Pentru studierea fortificației au fost efectuate cercetări pe str. Bisericii în două puncte, în 1981, în dreptul proprietății de la nr. 169 – Damian et alii 2007, p. 110 și n. 20 – și în 2006, în dreptul proprietății de la nr. 93 – Damian et alii 2007, p. 115–116, n. 77–78, fig. 7/c–f, 8/a, c–d, 10. Vezi și Damian et alii 2010, p. 31 și n. 15.

⁴² Damian et alii 2010, p. 31.

⁴³ Pentru descrierea fortificației de la Nufăru, vezi Damian et alii 2010, p. 31–32.

⁴⁴ Damian et alii 2010, p. 32.

⁴⁵ Damian et alii 2007, p. 110, n. 22.

⁴⁶ Damian et alii 2010, p. 32.

⁴⁷ Damian et alii 2007, p. 110, n. 21.

⁴⁸ Damian et alii 2010, p. 32.

⁴⁹ Damian et alii 2010, p. 30–32, fig. 8; Damian, Samson, Bălci 2011, p. 44–45, fig. 2, 4.

nordic, cu care formează un ansamblu⁵⁰. În marginea râpei din partea de sud-est a satului, cercetările au documentat existența resturilor unui zid de piatră, urmărit pe o lungime de aproape 70 m, considerat un „zid-baraj”⁵¹.

Datele despre habitatul din sec. X–XIII, înregistrat în interiorul spațiului fortificat (punctele *Bloc*, *Căminul cultural*, *Dispensar*, *Bufet*, *Baza arheologică I*, *proprietățile Ștefan Ene*, *Dumitrescu*, *Dumitru Ene-Strutinschi*, *Donciu*, *Pârvu*, *Butuza*, *Șinghi*, *Petre*⁵², *Bădulescu*⁵³, pe străzile Bisericii, Ulmului, Cetății și Arheologiei⁵⁴) sau în afara lui, pe laturile promontoriului nufărean: nordică (punctul *Piatră*⁵⁵), estică (*proprietățile Florea*, *Ducica*, *Popa*⁵⁶, *Iacob*⁵⁷), vestică (*proprietatea Rubanschi* și complexul de cuptoare din sec. X–XI)⁵⁸ și sudică (un alt cuptor ceramic, din sec. XI–XII, precum și complexe de locuire observate, cu prilejul lucrărilor de alimentare cu apă a satului, într-un perimetru delimitat de străzile Bisericii și Rapsodiei⁵⁹), sugerează o extindere a orașului medieval dincolo de zidul de incintă sudic, până în dreptul fortificației de la *Râpă*, probabil sub forma unui *suburbium*⁶⁰.

La nord de limita înregistrată a fortificației bizantine, în apropierea colțului nord-vestic al cetății, pe proprietatea Ivanov⁶¹, a fost cercetată parțial în 2008 o bisericuță, databilă în sec. XI–XII⁶².

Habitatul medieval din cetatea de la Nufăru este reprezentat și printr-un material arheologic foarte variat, întâlnit și în alte cetăți-orașe din Dobrogea bizantină, constând în primul rând din ceramică, confecționată local și provenind din centrele bizantine balcanice sau nord-pontice, unelte, obiecte de uz casnic, arme, piese de harnașament, obiecte de podoabă, de port și de cult, o mare cantitate de monede și o serie de sigilii⁶³.

Tabloul descoperirilor este completat prin identificarea sau cercetarea parțială ori încă în curs de derulare a unor morminte izolate și necropole amplasate *extra muros*, pe toate laturile fortificației bizantine, aparținând locuitorilor așezării de tip urban, care se interferează pe alocuri cu morminte aparținând epocii romano-bizantine ori moderne⁶⁴, conturându-se mai multe nuclee cimiteriale. Studiul complexelor funerare a fost realizat în contextul cercetării fortificației bizantine, mormintele suprapunând sau aflându-se în proximitatea elementelor ei – cazul turnului romano-bizantin din zona *Piatră*, al zidului de incintă sudic cercetat pe str. Bisericii, al ansamblului de ziduri din curtea dispensarului uman, al instalației portuare și al curtinei nordice din punctul *Trecere bac*, al turnului de colț de pe proprietatea Ivanov sau al intervențiilor arheologice legate de amenajări (lucrările, efectuate pe rețeaua stradală, de alimentare cu apă – 1981 și 2006 – sau de canalizare a localității – 2008–2011, ori amenajări gospodărești pe proprietăți private) ori derulate în urma intemperiilor care au afectat starea drumurilor satești⁶⁵. Zona cea mai bogată din punctul de vedere al descoperirilor funerare, zonă oarecum protejată, aflată într-un regim de cercetare programată, este reprezentată de capătul nordic al promontoriului nufărean, cu cele două puncte cercetate, *Piatră*⁶⁶ și *Trecere bac*⁶⁷, însumând deocamdată 395 de morminte, la care se adaugă porțiunea de necropolă cercetată pe proprietatea Ivanov (19 complexe), legată de edificiul de cult descoperit aici⁶⁸. În afara acestor descoperiri, până la începerea proiectului de canalizare, în intravilanul localității au mai fost înregistrate 38 de complexe funerare aparținând epocii medio-bizantine (sec. X–XIII)⁶⁹.

⁵⁰ Damian *et alii* 2007, p. 110, n. 25–26; Damian *et alii* 2010, 33, fig. 12/1; Damian *et alii* 2011, p. 84–85.

⁵¹ Damian *et alii* 2007, p. 110, n. 24; Damian *et alii* 2010, p. 33.

⁵² Damian *et alii* 2007, p. 110 și n. 27–37.

⁵³ Cercetări inedite 2008.

⁵⁴ Damian *et alii* 2007, p. 116–117.

⁵⁵ Damian *et alii* 2010, p. 110, n. 38.

⁵⁶ Damian *et alii* 2007, p. 110 și n. 39.

⁵⁷ Cercetări inedite 2008–2009.

⁵⁸ Damian *et alii* 2007, p. 110 și n. 40–41.

⁵⁹ Damian *et alii* 2007, p. 110–111 și n. 42, 116–117, 119.

⁶⁰ Damian *et alii* 2007, p. 111 și n. 43, 119.

⁶¹ Damian, Samson, Bălci 2011, p. 44–87.

⁶² Damian, Samson, Bălci 2011, p. 47–52, 58–63, 81–82, fig. 4–10.

⁶³ Damian *et alii* 2007, p. 111, 117–118.

⁶⁴ Damian *et alii* 2007–2008.

⁶⁵ Damian *et alii* 2007–2008, p. 307–308.

⁶⁶ 88 de morminte – Damian *et alii* 2007–2008, p. 309 și n. 18.

⁶⁷ 246 de morminte cercetate până în 2010 inclusiv (Damian *et alii* 2011, p. 85 și n. 3), la care se adaugă cele 61 de complexe funerare descoperite în campania 2011.

⁶⁸ Damian, Samson, Bălci 2011, p. 53–55, 78–82, fig. 2, 25.

⁶⁹ Damian *et alii* 2007, p. 118; Damian *et alii* 2007–2008, p. 308–317, unde sunt amintite 54 de complexe, cifra corectă fiind de fapt 37. Acestor descoperiri li se adaugă un mormânt de înhumăție, aparținând unui copil, încadrabil în sec. al XI-lea, descoperit în 2008 pe proprietatea Iacob (cercetări inedite), asimilabil altor descoperiri făcute anterior pe str. Turnului, în curtea dispensarului uman și pe proprietatea Popa (Damian *et alii* 2007–2008, p. 310, n. 25–26).

Epoca modernă (sec. XVIII–XIX)

Este documentată printr-o serie de complexe funerare⁷⁰, sugerând existența mai multor nuclee de înmormântare. Unul dintre ele, probabil cel mai important, a putut fi delimitat în zona Căminului cultural, identificat în 1980 chiar în curtea căminului cultural⁷¹, informația putând fi completată cu aceea oferită de mormintele cercetate la est de clădirea și curtea Căminului cultural, în casele practice în șanțul pentru alimentarea cu apă a localității trasat în 2006 pe str. Bisericii, conturându-se o necropolă ce se extinde atât la nord, cât și la sud de Căminul cultural, până în zona actualei biserici⁷². Așadar, epoca modernă a fost documentată până la începerea proiectului de canalizare prin 117 complexe funerare, sugerând existența mai multor nuclee de înmormântare, situate la sud și est față de zidul de incintă bizantin, unul în perimetrul delimitat de străzile Bisericii, Rapsodiei, C-tin Dobrogeanu-Gherea și Turnului, cu centrul de greutate în zona căminului cultural, celălalt într-un perimetru jalonat de străzile Trandafirilor, Miron Costin, Zimbrului și Aurel Vlaicu⁷³. În ceea ce privește viețuirea corespunzătoare epocii moderne există o serie de indicii pe străzile Turnului și Portului, constând în depuneri groase de arsură, cu material ceramic smălțuit, ca și anumite amenajări constructive amplasate în extremitățile nordice ale străzilor Bisericii și Rapsodiei, pe străzile Portului, Cetății, Domnița Maria, pe proprietățile Petre, Ivanov, Barbu, ce sugerează o grupare a complexelor de locuire spre Dunăre și

circa 200 m S față de DJ 222 C, partea sudică a actualului sat fiind rezervată cimitirelor⁷⁴.

Cercetările din 2008–2011

Obiective

Realizarea supravegherii și cercetării arheologice preventive prilejuite de străbaterea localității de șanțuri pentru introducerea sistemului de canalizare a urmărit înregistrarea situațiilor arheologice întâlnite, în vederea completării imaginii asupra cetății bizantine, a evoluției spațiale și temporale a așezărilor și necropolelor de pe teritoriul satului Nufăru, a stratigrafiei din interiorul fortificației bizantine, cât și din zona exterioară acesteia, a depunerilor arheologice anterioare și posterioare vestigiilor aparținând epocii bizantine.

Descrierea metodologiei de cercetare și a tipurilor de descoperiri

Lucrările s-au desfășurat, ca și în cazul lucrărilor pentru alimentarea cu apă a localității din 2006, pe direcția V–E, dinspre extremitatea localității Nufăru situată spre satul Malcoci în direcția satului Victoria, și S–N, adică dinspre marginea satului spre Dunăre, respectiv dinspre zonele cu potențial arheologic spre situl arheologic propriu-zis.

Asistența arheologică a fost asigurată în vederea instalării pe străzile localității Nufăru a rețelei de canalizare pentru apele menajere, în lungime totală de 12338 m, cu cele 330 de cămine de vizitare și intersecție, stații de pompare și de epurare și a racordării unei părți a proprietăților private.

Potrivit diagnosticului arheologic documentar realizat pe baza cercetărilor arheologice desfășurate în perioada 1977–2007, perimetrul afectat de proiectul de realizare a sistemului de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru conține, din punctul de vedere al patrimoniului arheologic, trei categorii de zone:

A. zona aflată în interiorul fortificației bizantine (*intra muros*), delimitată în linii generale, la V de DS 372, la N de malul Dunării, la E de DS 248, la S de DS 555, conținând patrimoniu arheologic cunoscut și cercetat din categoria zidurilor de incintă, a elementelor de fortificație (turnuri, instalația portuară), a nivelurilor ocupaționale cu grosimi cuprinse între 3 și 6 m, cu structuri de locuire foarte dense, în care se impune o atenție specială în ceea ce privește cercetarea și conservarea structurilor de piatră, fiind necesară găsirea unor soluții pentru instalarea conductelor sub nivelul de fundație a zidurilor și înregistrarea structurilor perisabile;

⁷⁰ Damian *et alii* 2007, p. 118–119; Damian *et alii* 2007–2008, p. 308, 317–321, fig. 18–27, unde sunt amintite 98 de complexe, cifra corectă fiind de fapt 113.

⁷¹ Damian *et alii* 2007–2008, p. 317. Complexelor cercetate în 1980 li se adaugă încă patru descoperite în proximitatea clădirii căminului cultural în 2009 (cercetări inedite).

⁷² La nord de Căminul cultural au fost identificate mai multe morminte, cu ocazia realizării alimentării cu apă, pe str. Bisericii, în zona zidului de incintă sudic, în dreptul proprietăților de la nr. 169 și 93, precum și în zona intersecției străzii Bisericii cu DJ 222 C = str. Domnița Maria. La sud de căminul cultural, descoperirile au fost prilejuite fie de intervenții umane întâmplătoare (proprietatea Dobrin, str. Bisericii 94), fie de intervenții de salvare (morminte deranjate de apa pluvială, înregistrate în 1999), fie de cercetări preventive, desfășurate pe proprietăți particulare afectate de proiecte constructive (str. Bisericii nr. 98, proprietatea A. Husein, în 2005 și 2007) ori prilejuite de alimentarea cu apă, ori de canalizarea localității (str. Bisericii, zona cuprinsă între proprietățile cu nr. 94 și 105 (Damian *et alii* 2007–2008, p. 317–318). Se pot adăuga și cele două morminte descoperite în 2009 pe proprietatea Barbu, situată la S de DJ 222 C (cercetări inedite), asimilabile celor descoperite în 2006 în capătul nordic al str. Bisericii în apropiere de intersecția cu DJ 222 C.

⁷³ Damian *et alii* 2007, p. 114, 118–119; Damian *et alii* 2007–2008, p. 317–321, fig. 18–27.

⁷⁴ Damian *et alii* 2007, p. 118.

B. zona aflată în afara perimetrului fortificat (*extra muros*), delimitată în linii generale la V de DS 417, la N de DS 555, la E de DS 147 și 201, la S de fortificația din punctul *Râpă*, reprezentând o zonă cu patrimoniu arheologic reperat, conținând structuri de locuire (locuințe, gropi menajere, cuptoare) mai puțin dense și mai dispersate decât în interiorul cetății și, mai ales, structuri funerare (morminte izolate și necropole), care trebuie cercetate și înregistrate;

C. zona înconjurătoare a sitului, de la V, S și E, în care pot apărea indicii ale unei locuiri rurale, gravitând în zona așezării bizantine fortificate de tip urban, sau vestigii aparținând altor epoci istorice, încă neidentificate.

Lucrările legate de introducerea sistemului de canalizare a localității Nufăru au presupus un grad mult mai mare de dificultate decât cele legate de punerea în operă a proiectului de alimentare cu apă, impunând o mai bună sincronizare a eforturilor arheologilor și constructorilor. Dificultățile suplimentare față de proiectul alimentării cu apă au fost determinate de câteva aspecte obiective: terasamentele pentru introducerea conductelor pentru canalizare-refulare aveau lățimea de până la 1 m și adâncimea cuprinsă între 2 și 5 m, afectând deci în mai mare măsură depunerile arheologice față de lucrările precedente de alimentare cu apă; noile șanțuri trebuiau trasate în partea centrală a străzilor localității, având în vedere că limitele carosabilului erau ocupate deja de conducte funcționale, ceea ce implica imposibilitatea circulației vehiculelor pe străzile în lucru, deci obligativitatea semnalizării lucrărilor și a interdicției accesului pe durata desfășurării lucrărilor; necesitatea instalării conductelor de canalizare-refulare pe cinci dintre străzile localității, ca și pe ambele laturi ale șoselei Tulcea–Murighiol (= DJ 222 C = Str. Domnița Maria), presupunea intersectarea în opt cazuri a zidului de incintă bizantin de sistemul de canalizare (pe latura de nord, pe DS 67/Str. Portului, DS 85/Str. Ulmului, DS 96/Str. Cetății, DS 120/Str. Arheologiei, pe cea de sud, pe DS 137/Str. Turnului, pe cea de vest și de est, la nord și la sud de DJ 222 C), adică supra și subtraversarea fortificației, cu obligația conservării monumentelor în starea din momentul descoperirii lor.

Modalitățile concrete de abordare a proiectului, direcțiile, prioritățile în alegerea traseelor, realizarea, cu mijloace mecanice sau manuale ori combinate a săpăturii pentru introducerea conductelor, precum și modalitatea traversării zidului de incintă, cu elementele de fortificație aferente, au fost stabilite printr-o colaborare constantă, cu inerentele

dificultăți determinate de prelungirea lucrărilor pe durata a patru ani, între colectivul de cercetare a sitului arheologic Nufăru, autoritatea contractantă, proiectant și constructori, operându-se în acest sens o serie de modificări ale proiectului inițial.

Cu mijloace mecanice, completate de intervenții manuale, rețeaua de conducte de canalizare a fost introdusă în șanțuri trasate pe tramele stradale existente, pe centrul carosabilului, cu lățimi cuprinse între 0,40 și 0,80 m, până la adâncimea cerută de proiect, variind între 1–3 m. Pentru rețeaua de conducte de refulare, s-au folosit șanțurile de pe străzile Ulmului, Arheologiei și de la sud de DJ 222 C, cu amenajarea stațiilor de pompare aferente. Au fost de asemenea săpate case, cu laturile de 1,50/2,50 m, pentru amenajarea căminelor de vizitare și de intersecție și a stațiilor de pompare, în care s-a coborât, ca și în șanțuri, până la adâncimea cerută de proiect, cuprinsă între 1 și 5 m. Investigația arheologică s-a desfășurat în limitele șanțurilor trasate pentru introducerea conductelor de canalizare și a casetelor pentru cămine și stații de pompare, cu extinderea ariei investigate în cazul complexelor funerare și al elementelor fortificate. În acest sens, cercetarea străzii Bisericii, tronsonul cuprins între intersecția cu str. Oituz și intersecția cu str. C. Dobrogeanu Gherea, a fost efectuată printr-o secțiune lată de 1,50–2 m, săpată în cea mai mare parte manual, având în vedere densitatea ocupațională, atât în privința locuirii cât și a aspectelor funerare, cunoscută din campaniile anterioare, 1981 și 2006, prilejuate de alimentarea cu apă a localității Nufăru. Au mai fost deschise două case pe str. Turnului, una la N de DJ 222 C, în dreptul primăriei, cealaltă la S de DJ 222 C, în dreptul proprietății Popa, pentru verificarea unor zone cu potențial de fortificare, precum și secțiuni cu dimensiuni stabilite exclusiv pe criterii de cercetare arheologică pe străzile Turnului, Ulmului, Cetății și Arheologiei, pentru cercetarea zidului de incintă.

S-a procedat la înregistrarea descriptivă⁷⁵, grafică⁷⁶ și topografică a descoperirilor arheologice pe măsura derulării lucrărilor de canalizare pe tronsoane cuprinse între cămine. Eforturile arheologilor s-au axat pe înregistrarea descriptivă și grafică a situațiilor aflate *extra muros*, într-o zonă mai puțin cunoscută din punct de vedere arheo-

⁷⁵ Prin însemnările efectuate la fața locului și alcătuirea unei baze de date a complexelor investigate, fiind realizate totodată cataloage pentru complexe arheologice de locuire și funerare înregistrate pe străzile localității, ce vor fi valorificate în studii viitoare.

⁷⁶ Prin realizarea de planuri și profile la scara 1/10, 1/20 și de fotografii în format digital.

logic. În cazul perimetrului incintei bizantine, delimitat de actualele străzi Portului și Turnului, pentru care există cercetări arheologice consistente de tip programat, din cauza momentului calendaristic întârziat al începerii lucrărilor la N de DJ 222 C, ca și a imposibilității extinderii cercetării pe lățimea permisă de străzi înguste, s-a optat pentru un minimum de afectare a patrimoniului arheologic, strict în limitele șanțurilor pentru canalizare-refulare și o înregistrare descriptivă, studierea extinsă, inclusiv înregistrarea grafică, fiind posibile doar în cazul monumentelor de zidărie și a complexelor de locuire adosate. S-a efectuat ridicarea topografică pentru amplasarea complexelor arheologice și delimitarea zonelor arheologice pe planul cadastral al localității actuale, care suprapune în totalitate situl arheologic. Cercetarea de teren a fost completată cu conservarea, restaurarea, înregistrarea și studierea materialului arheologic, permițând observații preliminare asupra materialului arheologic.

Descrierea situației arheologice prin raportare la străzile localității permite observația că în zona de sud a satului – zona C de interes arheologic – adică zona înconjurătoare a sitului reprezentat de cetatea bizantină, incluzând străzile Trandafirilor, Dorobanțului, Independenței, Teiului, Mărăști, Mărășești, Ion Neculce, Unirii, Griviței, Solidarității, Eternității, Miron Costin, a fost înregistrată o depunere de argilă siltică, fiind reperate la suprafață câteva fragmente ceramice încadrabile în epoca modernă (sec. al XIX-lea) și antică (fragmente de amfore), precum și complexe funerare de înhumatie, cu orientarea V–E, aparținând epocii moderne. Pentru zonele B și A, situații, complexe și materiale arheologice au fost reperate pe străzile localității, situate, în raport cu zidul de incintă aparținând epocii bizantine, unele atât *extra*, cât și *intra muros* (str. Bisericii – tronsonul cuprins între intersecțiile cu străzile Trandafirilor și C. Dobrogeanu Gherea și tronsonul cuprins între intersecția cu DJ 222 C și alea dintre bazele arheologice I și III, amplasată la nord de intersecția cu str. C. Dobrogeanu Gherea – str. Turnului), altele doar *extra muros* (la N de DJ 222 C – str. Lacului, la S de DJ 222 C – străzile Oituz, Eternității, C. Dobrogeanu Gherea, Rapsodiei, Științei, Miron Costin, Zimbrului, E. Racoviță) ori doar *intra muros* (la N de DJ 222 C – străzile Portului, Ulmului, Cetății, Arheologiei).

A fost cercetată cortina bizantină, pe laturile sudică și nordică, identificată pe laturile vestică și estică, în vederea sub- sau supratraversării, înregistrându-se locuire *intra* și *extra muros* aparținând epocii medio-bizantine, ca și morminte de înhumatie aparținând epocilor romano-bizantină, medio-bizantină și modernă.

Referitor la **fortificații** (fig. 4–7), în cazul tronsoanelor reperate (cortina nordică – pe străzile Ulmului, Cetății și Arheologiei, cea vestică, la S de DJ 222 C, vis-à-vis de fostul local Prislav, în apropierea intersecției cu str. Eternității, cea estică, tot la S de DJ 222 C, în dreptul construcției de protecție de la est de clădirea dispensarului uman, în apropierea intersecției cu str. Turnului, „zidul-baraj” din punctul *Râpă*), s-a optat pentru cercetarea lor prin extinderea săpăturii dincolo de limitele trasate ale șanțurilor pentru canalizare, în cadrul unor suprafețe trasate după criteriile arheologice, prin secțiuni perpendiculare pe zid, în limita maximă permisă de lățimea străzilor pe care au fost amplasate, și după o cercetare până la solul steril din punct de vedere arheologic, pentru zidurile de pe străzile Cetății, Arheologiei și Turnului și o cercetare parțială în celelalte cazuri (pe str. Ulmului și în cele două puncte de la S de DJ 222 C, în dreptul intersecției cu str. Eternității, respectiv cu str. Turnului), s-a realizat înregistrarea complexelor și protejarea monumentelor de zid *in situ* și, în funcție de situația concretă din teren, s-a procedat la subtraversarea acestora (cazul „zidului-baraj” de pe str. Turnului/punctul *Râpă* sau al cortinei nordice de pe str. Arheologiei) sau la supratraversarea lor (cazul cortinelor vestică și estică la S de DJ 222 C), de conducta de canalizare sau de refulare, cu menținerea integralității monumentului. Pentru evitarea subtraversării cortinelor vestică și estică de conducta de canalizare, s-a procedat la introducerea rețelei doar parțial la nord și la sud de str. Domnița Maria, optându-se pentru subtraversarea în două puncte a drumului județean, în dreptul intersecției cu str. Arheologiei, respectiv cu str. Portului. În raport cu zidul de incintă, au fost amenajate cămine la sud de „zidul-baraj” din punctul *Râpă*, de turnul bastion de pe str. Cetății și de cortina nordică de pe str. Arheologiei, precum și două stații de pompare, la sud de cortina nordică de pe str. Ulmului și la nord de cortina nordică de pe str. Arheologiei. Nivelul foarte ridicat al apelor Dunării nu a permis subtraversarea zidului pe str. Ulmului. Deși s-a propus supratraversarea zidului de conducta de canalizare și supraînălțarea nivelului străzii pentru evitarea înghețului, constructorul a optat pentru amenajarea unei stații de pompare la S de zid, urmând ca gospodăriile riverane să poată fi racordate printr-un sistem aparte. În cazul str. Cetății s-a renunțat la subtraversarea masivului de zidărie, optându-se doar pentru un cămin de vizitare la S de zid, preferându-se soluții locale de rezolvare a problemelor canalizării pentru gospodăriile din zonă.

Locuirea (fig. 8–13) a fost documentată prin complexe databile în sec. XI–XIII, amplasate atât în interiorul fortificației, cercetate pe străzile Portului, Ulmului, Cetății, Arheologiei, Bisericii, cât și în afara ei, identificate pe străzile Științei, Turnului, Bisericii, C. Dobrogeanu Gherea, Rapsodiei, Eternității, optându-se pentru cercetarea integrală, în limitele secțiunilor trasate pe străzile Bisericii, Cetății și Arheologiei, și pentru cea parțială, realizându-se doar înregistrări ale complexelor surprinse stratigrafic pe malurile șanțurilor pentru canalizare-refulare, în restul tramei stradale.

Referitor la **aspectele funerare** (fig. 14–15) înregistrate în intravilanul localității Nufăru⁷⁷, se impune precizarea că săparea șanțurilor a prilejuit identificarea a numeroase morminte de înhumăție pe străzile Bisericii, C. Dobrogeanu-Gherea, Rapsodiei, Zimbrului, Miron Costin, Aurel Vlaicu, Panait Cerna, Lacului, Științei, Portului, Cetății și Arheologiei. Din punct de vedere cronologic, descoperirile aparțin epocilor romano-bizantină (sec. IV–VII), medio-bizantină (sec. XI–XIII) și modernă (sec. XVIII–XIX)⁷⁸. În funcție de gradul de recuperare a informației legate de complexele funerare, acestea au fost: cercetate complet, în cadrul secțiunii deschise pe str. Bisericii, prin analizarea din punct de vedere arheologic și antropologic; cercetate parțial, prin înregistrarea pe malurile șanțurilor și extragerea doar a unor părți accesibile de schelet, ceea ce a permis puține observații legate de ritualul funerar sau de ordin antropologic; recuperate din cupa excavatorului sau din pământul săpat mecanic, fiind posibile doar o serie de observații antropologice.

Principalele descoperiri

Cercetările au prilejuit aprecieri asupra fortificației bizantine, au permis cunoașterea nivelurilor de locuire din interiorul și din afara perimetrului fortificat al cetății bizantine, a necropolelor aparținând așezărilor epocilor romano-bizantină, bizantină și modernă, nuanțarea unor probleme de topografie și cronologie a așezărilor și zonelor cimiteriale.

Stratigrafia

Supravegherea și cercetarea arheologică preventivă desfășurate pe teritoriul localității Nufăru

au confirmat achizițiile anterioare privind existența marilor niveluri ocupaționale, s-a înregistrat prezența celor două mari straturi, de pământ cenușiu prăfos și de pământ cenușiu gălbui, definind nivelul arheologic bizantin, raportat la perioada cuprinsă între ultimul sfert al secolului al X-lea și mijlocul secolului al XIII-lea. S-a putut observa din nou diferențierea, deja înregistrată, între situația din interiorul și cea din afara perimetrului fortificat al așezării, prezența nivelului medieval fiind constatată sub forma straturilor continue suprapuse, în zona adăpostită de zidurile de incintă bizantine, și sub forma complexelor succesive, din categoria locuințelor adâncite, a gropilor menajere și a mormintelor de înhumăție, în spațiul situat în afara incintei fortificate.

În zona *intra muros*, unde depunerile arheologice continue înregistrează în general grosimi cuprinse între 3 și 6 m, s-a constatat că, după amenajarea străzii, sub care apare o depunere de pământ brun cenușiu gras, adăpostind un nivel de înmormântări atribuibil secolelor XVIII–XIX, se înregistrează nivelul cu pământ cenușiu prăfos, definind nivelul ocupațional al secolului al XII-lea – prima jumătate a secolului al XIII-lea, ale cărui complexe se adâncesc în nivelul cu pământ cenușiu gălbui, marcând nivelul ocupațional al secolului al XI-lea, suprapunând o depunere de pământ brun, echivalând cu nivelul pre- și protoistoric, care succede nivelului steril din punct de vedere arheologic, reprezentat de un pământ galben nisipos, căpătând culoarea verzuie, cu aspect de depunere aluvionară, în apropierea Dunării. Cât privește epoca bizantină, lucrările au afectat în cea mai mare măsură depunerile nivelului ocupațional databil în sec. XII–XIII, ale cărui complexe se adâncesc în nivelul corespunzător secolului al XI-lea. Pentru zona *extra muros*, după intervențiile moderne, legate de amenajarea tramei stradale, care suprapun depunerile ocupaționale aparținând epocii moderne, constând în zone menajere sau cimiteriale, se înregistrează complexe izolate care aparțin fie nivelului cu pământ cenușiu prăfos, definind nivelul ocupațional al secolului al XII-lea – prima jumătate a secolului al XIII-lea, fie celui cu pământ cenușiu gălbui, marcând nivelul ocupațional al secolului al XI-lea, fie secolelor IV–VI, complexe care se adâncesc în pământul galben nisipos, steril din punct de vedere arheologic. Rareori se înregistrează suprapuneri ale complexelor de locuire încadrabile în sec. XI–XIII, fiind înregistrate doar suprapunerile lor de nivelul de înmormântare modern sau faptul că suprapun morminte aparținând epocii romano-bizantine.

⁷⁷ Vor constitui subiectul unui studiu separat, incluzând deopotrivă analiza arheologică și antropologică. Acest tip de demers s-a practicat deja pentru descoperirile funerare prilejuite de alimentarea cu apă a localității din 2006 (vezi Damian *et alii* 2007–2008).

⁷⁸ Precizăm că în campaniile 2008–2011, legate de canalizarea localității, nu au mai fost identificate complexe funerare databile în sec. IV–III a. Chr.

Fortificații, locuire, aspecte funerare. Probleme de topografie și cronologie a așezărilor și zonelor cimiteriale

Au fost descoperite complexe arheologice definind nivelurile ocupaționale cunoscute deja în intravilanul localității Nufăru, cu precizarea că acest lucru a fost realizat și în alte puncte decât cele deja cunoscute. Au fost identificate 367 de complexe de locuire (aparținând cinci epocii moderne, 361 epocii medio-bizantine și unul epocii getice) și 103 complexe funerare (aparținând nouă epocii romano-bizantine, șase epocii medio-bizantine și 88 epocii moderne).

Un nivel corespunzător **epocilor pre și proto-istorică**, conținând materiale ceramice locale și amforice de import (sec. IV–III a. Chr.), dar fără complexe, a fost identificat în 2010 doar la sud de DJ 222 C, în apropierea dispensarului uman.

Epoca romano-bizantină a fost documentată prin descoperiri efectuate în 2008 pe str. Bisericii, în zona proprietăților Husein și Vasiliev (casele cu nr. 98 și 98 bis), constând dintr-un grup de nouă morminte de înhumatie, orientate V–E, o parte dintre ele cu scheletul așezat pe o parte, cu antebrațul drept întins pe lângă corp, iar stângul, sprijinit pe bazin, fără inventar (fig. 14/M.8–9). Prin suprapunerea lor de către complexe menajere aparținând epocii medio-bizantine, amplasarea în pământul galben nisipos, elemente de ritual specifice – așezarea pe o parte a defuncțiilor – și analogii cu situații documentate în necropolele de la *Noviodunum*-Isaccea, *Beroe*-Ostrov, Enisala – *La Peșteră*, Histria, *Tomis*-Constanța, *Callatis*-Mangalia⁷⁹, și, mai ales, prin similitudine cu situația înregistrată în aceeași zonă în 2006, mormintele pot fi încadrate în sec. IV–VI, putându-se reafirma ideea că ne aflăm în fața unui segment al necropolei așezării romano-bizantine documentate în capătul nordic cel mai înalt al promontoriului, în zona km fluvial 104⁸⁰. În ceea ce privește locuirea aparținând epocii romano-bizantine, un indiciu este furnizat de descoperirea într-un punct de pe str. Bisericii a unui abundent material tegular și a câtorva fragmente ceramice aparținând acestei perioade, dar fără a putea contura prezența unui complex⁸¹.

⁷⁹ Vezi Damian *et alii* 2007, p. 115 și n. 69–73; Damian *et alii* 2007–2008, p. 309.

⁸⁰ Vezi Damian *et alii* 2007, p. 115; Damian *et alii* 2007–2008, p. 309, n. 11–16.

⁸¹ Extinderea, în 2008, a cercetării în zona construcției înregistrate pe str. Bisericii, în dreptul casei cu nr. 96, documentate, în 2006, prin foarte mult material tegular pe o lungime de 2,40–3 m și o lățime în șanț de 0,60 m (Damian *et*

Epoca medio-bizantină este documentată prin elemente de fortificație, elemente de locuire, situate atât în interiorul așezării fortificate, cât și în afara acesteia, precum și prin complexe funerare.

În ceea ce privește cetatea bizantină, zidul de incintă, cu elemente de fortificație, a fost identificat și cercetat în câteva puncte, situate la N de DJ 222 C, pe străzile Turnului, Portului, Ulmului, Cetății, Arheologiei, precum și la S de DJ 222 C, în zona intersecțiilor cu străzile Eternității și Turnului.

În privința **fortificației bizantine**, a fost cercetată curtea pe laturile sudică (Str. Turnului) și nordică (străzile Ulmului, Cetății, Arheologiei) și identificată pe laturile vestică și estică (la sud de DJ 222 C), în vederea sub- sau supratraversării de rețeaua conductelor de canalizare-refulare. Zidul de incintă nordic a mai fost cercetat în alte trei puncte, două deja cunoscute, pe străzile Cetății și Arheologiei, la care se adaugă punctul de pe str. Ulmului. În situațiile menționate, după cercetarea până la solul steril din punct de vedere arheologic (în cazul fortificațiilor cercetate pe străzile Turnului, Cetății și Arheologiei, în cazul celei de pe str. Ulmului acest lucru nefiind posibil din cauza nivelului foarte ridicat al pânzei freatice), s-a realizat înregistrarea complexelor și protejarea monumentelor *in situ* în vederea subtraversării lor de conducta de canalizare. Subtraversarea a fost realizată doar în cadrul fortificațiilor de pe străzile Turnului și Arheologiei, dublată de amenajarea de cămine de vizitare și stații de pompare.

Astfel, au fost identificate în teren, la S de DJ 222 C, curtea de vest, respectiv de est, în apropierea intersecției cu str. Eternității, respectiv cu str. Turnului (fig. 4/a), fiind supratraversate de conducta de refulare⁸². La sud de DJ 222 C, la est de intersecția cu str. Eternității, în campania 2008 a fost identificat, la adâncimea de 0,70 m, zidul de incintă vestic, cu lățimea de 2,70 m, vizibil pe o înălțime de doar 0,30 m, iar la est de clădirea dispensarului uman, în campania 2010 a fost identificat zidul de incintă estic cu turn, la adâncimea de 0,70–0,95 m de la actualul nivel de

alii 2007, p. 115, fig. 11–12/cpl. 51), nu a confirmat prezența unui complex aparținând epocii romano-bizantine, ci doar reutilizarea materialului în cauză în epoca medio-bizantină.

⁸² Pe baza diagnosticului arheologic pus la dispoziția constructorilor, s-a optat pentru subtraversarea drumului județean în vederea evitării subtraversării zidului de incintă pe laturile de est și vest ale promontoriului nufărean. O atitudine asemănătoare a existat și în privința zidului de incintă de pe str. Bisericii, a cărui subtraversare de către conducta de canalizare a putut fi evitată prin proiectul elaborat și în conformitate cu cel legat de alimentarea cu apă.

călcare; curtea de est cu zidul turnului are lăţimea de 4,50 m pe latura sudică şi de 4,60 m pe latura nordică; partea din zid vizibilă este alcătuită din blocuri mari de piatră, legate cu mortar alb, fără urme de tencuială cu mortar hidrofug pe paramentele degajate pe o înălţime mică, de 0,25 m pe latura estică şi de 0,50 m pe latura vestică.

Au fost cercetate mai multe tronsoane, trei dintre ele aparţinând curtinei nordice, unul „zidului-baraj” din punctul *Râpă*. În privinţa curtinei nordice, aceasta a fost cercetată în campaniile 2009–2010, pe străzile Ulmului, Cetăţii şi Arheologiei.

Săpăturile de pe str. Ulmului⁸³, campania 2010, au dezvăluit un tronson din zidul de incintă nordic, cu orientarea SV–NE, cercetat pe lungimea de 3,80 m, având o lăţime de 2,70 m, vizibil pe o înălţime de 1–1,30 m⁸⁴ (fig. 5/a). La sud de acest zid a fost amenajată o staţie de pompare.

Săpăturile de pe str. Arheologiei⁸⁵ au evidenţiat existenţa unui tronson al curtinei nordice⁸⁶, reprezentând continuarea spre E a zidului aşezat pe stâncă descoperit în punctul *Trecere bac*⁸⁷, cu orientarea V–E, pe o lungime cercetată de 4,90 m, având lăţimea de 4,60 m. Acest masiv de zidărie este constituit de zidul de incintă propriu-zis, căruia i-a fost adosat spre sud un alt zid, ridicat pentru amenajarea unui acces care făcea legătura între cetate şi instalaţia portuară. Zidul de incintă are

orientarea V–E, a fost cercetat pe o lungime de 3,80–4,90 m, are lăţimea de 2,60 m, înălţimea paramentului este de 2,75 m, fiind compus din elevaţie din blocuri de calcar legate cu mortar, dintr-o plintă, cu lăţimea de 0,13–0,17 m şi înălţimea de 0,21–0,24–0,32 m, ce suprapune o fundaţie, din pietre nefasonate legate cu pământ. A fost identificată o şapă de mortar, din dreptul crepidei fundaţiei, cercetată pe o lungime de 3,80 m, cu grosimea de 0,03–0,24 m, reprezentând placa de mortar a constructorilor cetăţii. Zidul adosat spre sud are tot orientarea V–E, lungimea cercetată cuprinsă între 3 şi 4 m, lăţimea de 2 m şi înălţimea paramentului de 2,10 m (fig. 5/b–c). Masivul de zidărie a fost subtraversat de conducta de canalizare şi supratraversat de conducta de refulare, amenajându-se un cămin de vizitare la S de zid şi o staţie de pompare la N de acesta.

Masivul de zidărie aparţinând curtinei nordice descoperit în 2006 pe str. Cetăţii⁸⁸, în dreptul casei de la nr. 265, despre care estimasem atunci că ar reprezenta eventual frontul unui turn⁸⁹, a constituit obiectul unei investigaţii complete cu ocazia realizării sistemului de canalizare a localităţii. Cercetările au dus la descoperirea unui turn de tip bastion, cu front rotunjit spre est, cu dimensiuni de 5,70/6,30 m pe axa N–S şi de 3 m pe axa V–E, cu înălţimea păstrată a paramentului de 2,60–2,80 m, prezentând o crepidă de fundaţie înaltă de 0,40–0,45 m şi lată de 0,18–0,25 m. Placa de mortar reprezentând nivelul de călcare al constructorilor cetăţii a fost identificată la sud de zidul turnului, într-o suprafaţă cu dimensiunile de 2,30 m (N–S) × 4,20 m (V–E). La est de turn, apărea un zid adosat la nivelul fundaţiei acestuia, cu înălţimea păstrată de 1,05 m, cu aspect de platformă a unui acces, cu dimensiuni de 3,20 m pe axa N–S şi de 1,60 m pe axa V–E (fig. 5/d). Monumentul, ce nu a putut fi cercetat decât în limitele frontului de lucru deschis pe str. Cetăţii, poate reprezenta fie un turn de schimbare a direcţiei curtinei nordice, fie un turn flancând limita vestică a unui acces în aşezare, doar cercetări practicate la est de zona cercetată, pe o proprietate

⁸³ Str. Ulmului este perpendiculară pe DJ 222 C şi situată la N de acesta, spre plaja fluvială, paralelă spre est cu străzile Cetăţii şi Arheologiei şi spre vest cu str. Portului. Pe această stradă zidul de incintă a fost cercetat parţial în 2010 în cadrul unei secţiuni de 10 × 4 m.

⁸⁴ Damian *et alii* 2010, p. 33.

⁸⁵ Str. Arheologiei este perpendiculară pe DJ 222 C şi situată la N de acesta, spre plaja fluvială, paralelă cu str. Cetăţii şi mărginind spre E punctul *Trecere bac*. Pe această stradă zidul de incintă a fost cercetat prin intermediul a trei secţiuni, S. 1–3 Zid incintă nord, parţial în 2008 şi complet în anii 2006 şi 2010. Secţiunea cercetată în 2010 a fost de 14 × 4 m.

⁸⁶ Damian *et alii* 2010, p. 33.

⁸⁷ Damian *et alii* 2011, p. 84–85: un tronson din curtea nordică, adosat spre est masivului stâncos, având lungimea de 7,30 m şi lăţimea de 2,60 m, în care a fost practicat spre sud un acces, menit a asigura legătura dintre cetate şi instalaţia portuară. Deocamdată a fost cercetat doar zidul de vest al accesului, cu lungimea de 1,90 m şi lăţimea de 1,80 m, limita estică a acestuia reprezentând un obiectiv al cercetării viitoare. Accesul are lungimea de 4,60 m, lăţimea cuprinsă între 1,90 şi 2,40 m şi înălţimea păstrată a zidurilor între 0,22 şi 0,80 m. De amenajarea sa sunt, probabil, legate două ziduri adosate curtinei nordice, unul spre nord, în genul unui contrafort, cu lungimea de 2,25 m, lăţimea de 0,95 m şi înălţimea păstrată de 1,20 m, celălalt spre sud, cercetat pe lungimea de 4 m, cu lăţimea de 2 m şi înălţimea conservată de 2,10 m.

⁸⁸ Str. Cetăţii este perpendiculară pe DJ 222 C, situată *intra muros*, în vecinătatea săpăturii din punctul *Bufet* şi a fost cercetată în 1995 în regim programat, prin intermediul a 11 casete, pe lungimea totală de 30 m, în 2006 cu ocazia alimentării cu apă a localităţii Nufăru (Damian *et alii* 2007, p. 115) şi în 2009 pentru introducerea regimului de canalizare, printr-o suprafaţă de 15 × 5 m.

⁸⁹ Damian *et alii* 2007, p. 115.

învecinată, putând clarifica situația⁹⁰. Atât la N, cât și la S de acest turn, au fost descoperite complexe de locuire adosate, reprezentate de locuințe cu bază de piatră și de gropi menajere. Deși din punct de vedere arheologic au fost create condițiile subtraversării turnului de conducta de canalizare, opțiunea constructorului a fost aceea de a executa doar un cămin de vizitare la S de zid, urmând ca proprietățile de la nord de zid să se racordeze la sistemul de canalizare prin intermediul unor proiecte aparte.

Zidul cercetat încă din primele campanii de săpături în marginea râpei din partea de sud-est a satului Nufăru, aproape de intersecția străzilor Turnului și Aurel Vlaicu⁹¹ și care marchează și limita de sud a viețuirii *extra muros*, a mai putut fi sondat încă o dată în 2009, cu ocazia lucrărilor efectuate pe str. Turnului în vederea introducerii conductelor de canalizare și a amenajării unui cămin⁹². A fost documentată cu această ocazie existența resturilor unui zid de piatră, cu orientarea NE–SV, identificat pe o lungime de 5,30 m, având lățimea de 2 m, păstrat pe înălțimea de 3,20 m. S-a putut constata că zidul este construit în pământ galben, având parament doar pe fața sa sudică, cea nordică, din blocuri nefasonate legate cu mortar, fiind adosată dealului de loess, a cărui terasare probabil o asigura. Paramentul exterior prezintă un decroș, lat de 0,35 m, pe lungimea de 1,15 m, necesar probabil pentru a realiza adaptarea traseului zidului la curbura terenului. Considerat un „zid-baraj”, marcând fortificarea unei zone în care pătrundeau în vechime apele Dunării, ar putea reprezenta și o modalitate de suplimentare a unei protecții oferite deja de malul înalt de pământ la baza căruia a fost amenajat⁹³ (fig. 4/b–c). Zidul a fost subtraversat de conducta de canalizare, amenajându-se totodată un cămin de vizitare la S de zid.

Locuirea aparținând epocii bizantine (fig. 8–13) a fost documentată descriptiv și grafic sau doar descriptiv prin 361 de complexe de locuire din cele 367 identificate. În ceea ce privește repartiția spațială a complexelor de locuire, 153 sunt amplasate *intra muros* și 208 *extra muros*, fiind înregistrate: 144 de locuințe, fie adâncite, fie cu bază de piatră, cu vetre simple sau cuptoare,

202 gropi menajere, 11 zone menajere⁹⁴ și cinci amenajări de tip constructiv⁹⁵. Descoperirile sunt semnalate la adăpostul zidurilor cetății (pe străzile Bisericii, Portului, Ulmului, Cetății și Arheologiei) și în afara acestora (în perimetrul delimitat de străzile Eternității și Științei, cu o concentrare mai mare în zona străzilor Bisericii și Rapsodiei, la sud de curtea bizantină). Cu ocazia cercetărilor determinate de proiectul alimentării cu apă, au fost descoperite 42 de locuințe, 86 de gropi și 15 zone menajere⁹⁶, această diferență explicându-se atât prin extinderea spațială mai mare a rețelei de canalizare, inclusiv prin intermediul casetelor pentru cămine de vizitare și stații de pompare, cât, mai ales, prin adâncimile mai mari presupuse de proiect, care au determinat afectarea într-un grad sporit a depunerilor arheologice.

Prin raportare la limitele fortificației bizantine, dintre cele 144 de locuințe, 116 sunt amplasate *intra muros* și 28 *extra muros*. Dintre cele 201 gropi menajere identificate, 36 se găsesc în zona *intra muros* și 165 în cea *extra muros*, iar în ceea ce privește cele 11 zone menajere, doar una a fost depistată în interiorul cetății. Ceea ce am considerat amenajări constructive se înregistrează doar în afara perimetrului fortificat. Se remarcă densa locuire adosată curții nordice, cercetată pe străzile Cetății și Arheologiei, ca și consistenta locuire *extra muros* consemnată pe str. Bisericii.

În ceea ce privește repartiția cronologică a complexelor de locuire, făcută pe baza stratigrafiei și a materialelor ceramice conținute de acestea, dintre cele 367 identificate, 361 aparțin epocii medio-bizantine, fiind reprezentate de 144 locuințe, 201 gropi menajere, 11 zone menajere și cinci amenajări constructive. Pe baza stratigrafiei și a materialelor ceramice conținute de acestea, dintre cele 361 de complexe medio-bizantine, 68 aparțin nivelului secolului al XI-lea și 293 nivelului secolelor XII–XIII. Dintre cele 144 de locuințe

⁹⁴ Reamintim că prin zone menajere înțelegem acele complexe cu dimensiuni prea mari pentru a putea fi considerate gropi, dar lipsite de elementele care ar pleda pentru încadrarea lor în categoria locuințelor. Nu excludem posibilitatea să fie vorba de locuințe dezafectate, transformate în spații de depozitare a resturilor menajere (vezi și Damian *et alii* 2007, p. 116, n. 79).

⁹⁵ Prin amenajări constructive înțelegem aglomerări de materiale fragmentare ceramice bizantine și tegulare romano-bizantine, înglobate în pământ tasat, formând un fel de niveluri de călcare. Poziția stratigrafică a acestor amenajări indică reutilizarea materialelor arheologice amintite.

⁹⁶ Damian *et alii* 2007, p. 116–117.

⁹⁰ Damian *et alii* 2010, p. 32–33.

⁹¹ Damian *et alii* 2007, p. 110, n. 24; Damian *et alii* 2010, p. 33–34.

⁹² În cadrul unei secțiuni cu dimensiunile de 10 × 2 m.

⁹³ Damian *et alii* 2010, p. 34.

identificate, 30 pot fi încadrate în sec. al XI-lea și 114 aparțin nivelului secolelor XII–XIII. Referitor la complexele menajere, dintre cele 201 gropi și 11 zone menajere, au fost identificate 36 de gropi și o zonă menajeră atribuibile secolului al XI-lea, 165 de gropi și zece zone menajere ce aparțin nivelului secolelor XII–XIII.

Dintre cele 144 de locuințe identificate, 116 sunt amplasate *intra muros* și 28 *extra muros*; dintre cele 116 locuințe *intra muros*, 17 pot fi atribuite nivelului secolului al XI-lea și 99 nivelului secolelor XII–XIII; dintre cele 28 de locuințe *extra muros*, 13 pot fi atribuite nivelului secolului al XI-lea și 15 nivelului secolelor XII–XIII. Dintre cele 201 gropi menajere, 36 sunt amplasate *intra muros* și 165 *extra muros*; dintre cele 36 de gropi menajere *intra muros*, una poate fi atribuită nivelului secolului al XI-lea și 35 nivelului secolelor XII–XIII; dintre cele 165 de gropi menajere *extra muros*, 87 pot fi încadrate în sec. al XI-lea și 78 aparțin nivelului secolelor XII–XIII.

Locuințele au fost identificate pe teren prin: gropile cu adâncimi cuprinse între 0,50–1,50 m și laturile, vizibile pe malurile șanțurilor, cu dimensiuni cuprinse între 1 și 4,60 m, putând atinge și 8 m, aglomerările de chirpici, urmele structurilor de lemn carbonizat – bârne și pari –, resturile de podele, instalațiile de încălzit-gătit – vetre și cuptoare de piatră –, aliniamentele de pietre sugerând fundații de case. Gropile menajere de formă în general circulară, identificate pe malurile secțiunilor, au dimensiuni ce se înscriu între 1 și 3 m și adâncimi cuprinse între 1 și 2 m, putând ajunge până la 2,50–3 m. În cazul zonelor menajere, dimensiunile lor pot atinge 7 m, adâncimea fiind însă de circa 1,50 m. Atragem atenția asupra faptului că toate datele luate în discuție nu au decât o valoare extrem de relativă, în condițiile unor sondeaje cu o extensie destul de mică.

În umplutura complexelor, locuințe, gropi și zone menajere, în afara pământului foarte pigmentat cu cărbune și chirpici, se găsesc oase de animale, oase și solzi de pește, cărămizi romano-bizantine, refolosite probabil la amenajarea instalațiilor de foc.

Din punct de vedere cronologic, numărul locuințelor este în favoarea nivelului secolelor XII–XIII, fapt explicabil prin afectarea în mare măsură a acestuia prin adâncimile cerute de proiectul canalizării, dar și prin evoluția însăși a sitului, în care complexele de locuire aparținând secolelor XII–XIII afectează în proporție covârșitoare nivelul secolului al XI-lea.

Se impune o precizare legată de repartiția pe teren a complexelor arheologice. În zona *intra muros*, complexele se suprapun, în timp ce în cea *extra muros* se succed, adâncindu-se în pământul steril din punct de vedere arheologic, de culoare galbenă, nisipos, identificându-se foarte rare cazuri de suprapuneri (morminte de înhumatie moderne ce suprapun gropi menajere medievale sau gropi menajere suprapuse aparținând ambelor niveluri medievale). Pe măsura apropierii de zidurile de incintă, complexele devin mai numeroase și depunerile lor prezintă grosimi mai mari.

Materialul arheologic este reprezentat în principal de ceramică, fragmentară, predominând ceramica uzuală nisipoasă cu decor incizat, constând din linii orizontale și în val trasate cu pieptenul ori realizat cu roțița, compusă din: oale borcan, vase din pastă roșie, mai ales urcioare și oale cu toarte, cu decor lustruit, vase acoperite cu angobă aurie, vase sferoconice, căldări, vase de provizii, amfore bizantine, aparținând celor trei categorii cunoscute în această zonă: sferoidale, piriforme cu guler și piriforme cu toartele supra-înălțate, ceramică smălțuită⁹⁷. În afara ceramicii, complexele mai conțin fragmente de vase și brățări de sticlă, fusaiole de lut, zgură și obiecte în formă de fier și de bronz, precum și câteva monede de bronz și două sigilii de plumb⁹⁸.

Datele despre complexele de locuire și materialul arheologic pe care îl conțin completează atât imaginea asupra sitului aflat în apropierea deltei, cât și cea asupra arealului Dunării de Jos în sec. XI–XIII⁹⁹, areal căruia îi sunt specifice. Cercetările din campaniile 2008–2011 au confirmat, din punct de vedere spațial și stratigrafic, încadrarea cronologică a așezării în sec. XI–XIII, în limitele fortificației ridicate în ultimul sfert al secolului al X-lea, neînregistrându-se încăieri elemente ale unei viețuiri medievale mai târzii. Totodată, au demonstrat încă o dată existența unei locuiri *extra muros* mai consistente în partea de sud a așezării, reprezentată de complexe concentrate pe străzile Bisericii, Rapsodiei și C. Dobrogeanu Gherea, constatându-se o îndesire a complexelor pe măsura apropierii de fortificație. Cât privește o posibilă viețuire *extra muros* pe laturile estică și respectiv vestică ale fortificației bizantine, aceasta a fost confirmată prin identificarea de complexe mai ales pe str. Științei, dar și pe str. Eternității.

⁹⁷ Vezi și Damian *et alii* 2007, p. 117–118, n. 82–87.

⁹⁸ Damian *et alii* 2007, p. 118.

⁹⁹ Damian *et alii* 2007, p. 117 și n. 81), aceasta totalizând până în prezent 311 complexe.

Morminte încadrabile epocii medio-bizantine au fost cercetate pe străzile Turnului (un complex), Cetății (un complex) și Arheologiei (patru complexe)¹⁰⁰, identificate în apropierea elementelor de fortificație. Mormintele, conținând schelete în decubit dorsal, cu orientarea V-E, cu antebrățele dispuse în poziții diferite, se adaugă celor 452 de complexe funerare cercetate până acum la Nufăru.

Epoca modernă este definită prin 88 de complexe funerare cercetate, recuperate și identificate (fig. 14–15), din totalul de 103, stabilit cu ocazia lucrărilor din campaniile 2008–2011. Se confirmă astfel existența celor două zone cimiteriale deja conturate, una înglobând străzile Bisericii (44 de complexe gravitând în zona Căminului cultural, cercetate în 2008), Rapsodiei (șapte complexe, cercetate în 2009), C. Dobrogeanu Gherea (trei complexe, cercetate în 2008), Științei (un complex, cercetate în 2009), Zimbrului (12 complexe, cercetate în 2009), cealaltă incluzând străzile Miron Costin (trei complexe, cercetate în 2008), Aurel Vlaicu – Unirii (șase complexe, cercetate în 2008–2010), Panait Cerna (trei complexe, cercetate în 2008), Ion Neculce (un complex, cercetat în 2008), aparținând probabil aceleiași perioade¹⁰¹, la care se adaugă descoperiri funerare izolate la nord de DJ 222 C (un complex cercetat în 2009), pe străzile Independenței (un complex cercetat în 2008), Lacului (două complexe, cercetate în 2008), Arheologiei (un complex, cercetat în 2010) și Portului (trei complexe, cercetate în 2008). Mormintele, conținând schelete în decubit dorsal, cu orientarea V-E, cu antebrățele dispuse în poziții diferite – pe abdomen ori pe bazin, se adaugă complexelor funerare cercetate până acum la Nufăru și încadrate în epoca modernă pe baza inventarului funerar (obiecte de port – paftale de bronz, ac de păr, mărgelile – ori monede de argint otomane – emisiuni Ahmed III (1703–1730), Imperiul otoman, sec. al XVIII-lea, emisiuni Mahmud II (1809/1810, 1824/1825), descoperite în campaniile 1980 și 2006¹⁰²). Cercetările din anii 2008–2011 nu au dus la identificarea niciunui element suplimentar în favoarea acestei datări, putându-se avansa această încadrare cronologică doar prin analogie.

¹⁰⁰ Mormintele de pe str. Arheologiei se integrează necropolei cercetate în regim programat în punctul *Trecere bac* (Damian *et alii* 2011, p. 85 și n. 3), aceasta totalizând până în prezent 311 complexe.

¹⁰¹ Damian *et alii* 2007, p. 119; Damian *et alii* 2007–2008, p. 317–318, n. 119–132.

¹⁰² Damian *et alii* 2007, p. 119 și n. 95, Damian *et alii* 2007–2008, p. 317–318, n. 121, 128.

În ceea ce privește viețuirea corespunzătoare epocii moderne, există o serie de indicii pe străzile Turnului, Arheologiei și Portului, constând în depuneri groase de arsură, cu material ceramic smălțuit, ca și anumite amenajări constructive amplasate în extremitățile nordice ale străzilor Bisericii și Rapsodiei, ce sugerează o grupare a complexelor de locuire spre Dunăre și circa 200 m S față de DJ 222 C, partea sudică a actualului sat fiind rezervată cimitirelor.

Necropolele moderne identificate pe teritoriul satului Nufăru își găsesc analogii în Dobrogea în descoperirile din diverse puncte de pe teritoriul orașului Tulcea, în cele de la Enisala – punctele *La Bucluc* și *La Biserică*, Isaccea – cimitirul din jurul bisericii Sf. Gheorghe, Niculițel – biserica Sf. Athanasie, Luncavița – punctul *Cetățuia*, Sabangia, Sarichioi, toate în jud. Tulcea, Ester-Târgușor, jud. Constanța, datate în sec. XVIII–XIX¹⁰³.

Concluzii

Acțiunile de supraveghere și cercetare arheologică preventivă desfășurate la Nufăru în campaniile 2008–2011 au confirmat și aprofundat achizițiile științifice anterioare privind situl arheologic aflat în intravilanul localității, contribuind la:

- verificarea și obținerea de date noi privind traseul zidului de incintă bizantin, în special traseul presupus al curții de pe latura nordică a promontoriului, identificat prin tronsoanele de pe străzile Portului, Ulmului, Cetății și Arheologiei, cu identificarea unor noi elemente de fortificație, precum turnul bastion, confirmându-se din punct de vedere topografic delimitarea propusă pentru cetatea bizantină, în sensul continuității unor trasee de ziduri de incintă;

- confirmarea datelor stratigrafice cunoscute privind locuirea, existența celor două niveluri ocupaționale medievale, raportate la perioada cuprinsă între ultimul sfert al secolului al X-lea și mijlocul secolului al XIII-lea, a caracteristicilor viețuirii la adăpostul zidurilor cetății, precum și a limitelor extinderii locuirii în zona *extra muros*; confirmarea unei locuiri *extra muros* mai consistente în partea de sud a așezării, precum și, pe baze spațiale și stratigrafice, a încadrării cronologice a așezării în sec. XI–XIII, între zidurile ridicate în ultimul sfert al secolului al X-lea, ca și în afara lor, neînregistrându-se elemente ale unei viețuirii medievale mai târzii; îmbogățirea datelor cunoscute despre necropolele aparținând epocilor romano-bizantină

¹⁰³ Damian *et alii* 2007–2008, p. 319, n. 132–139.

(sec. IV–VII), medio-bizantină (sec. X–XIII) și modernă (sec. XVIII–XIX); referitor la necropolele sau măcar la mormintele ce ar putea fi atribuite epocii bizantine, lucrările din campaniile 2008–2011 legate de canalizarea localității au adus un plus de elemente prin identificarea câtorva complexe izolate semnalate în apropierea elementelor de fortificație de pe străzile Cetății și Turnului, ipotezele exprimate anterior privind cronologia și extinderea spațială a zonelor cimiteriale rămânând însă valabile¹⁰⁴.

Totodată, lucrările au confirmat importanța activităților de cercetare arheologică preventivă care dublează investițiile moderne în cazul siturilor arheologice suprapuse pentru: asigurarea adoptării celor mai potrivite soluții constructive pentru executarea lucrărilor proiectului, astfel încât să poată fi înregistrate structurile perisabile (complexe de locuire și funerare) și să fie conservate, după cercetare, vestigiile de zid, prin subtraversarea cortinei de conductele de canalizare, supratraversarea cortinei de conductele de refulare și amenajarea căminelor și a stațiilor de pompare la distanțe convenabile); o mai bună delimitare a siturilor, posibilitatea actualizării Planului Urbanistic General al localității respective, contribuind la extinderea zonelor protejate și la o mai bună informare a autorităților locale și a cetățenilor privind potențialul arheologic al zonelor în care locuiesc; oferirea unui exemplu pozitiv privind colaborarea dintre arheologi și constructori în cazul proiectelor investiționale de mare amploare.

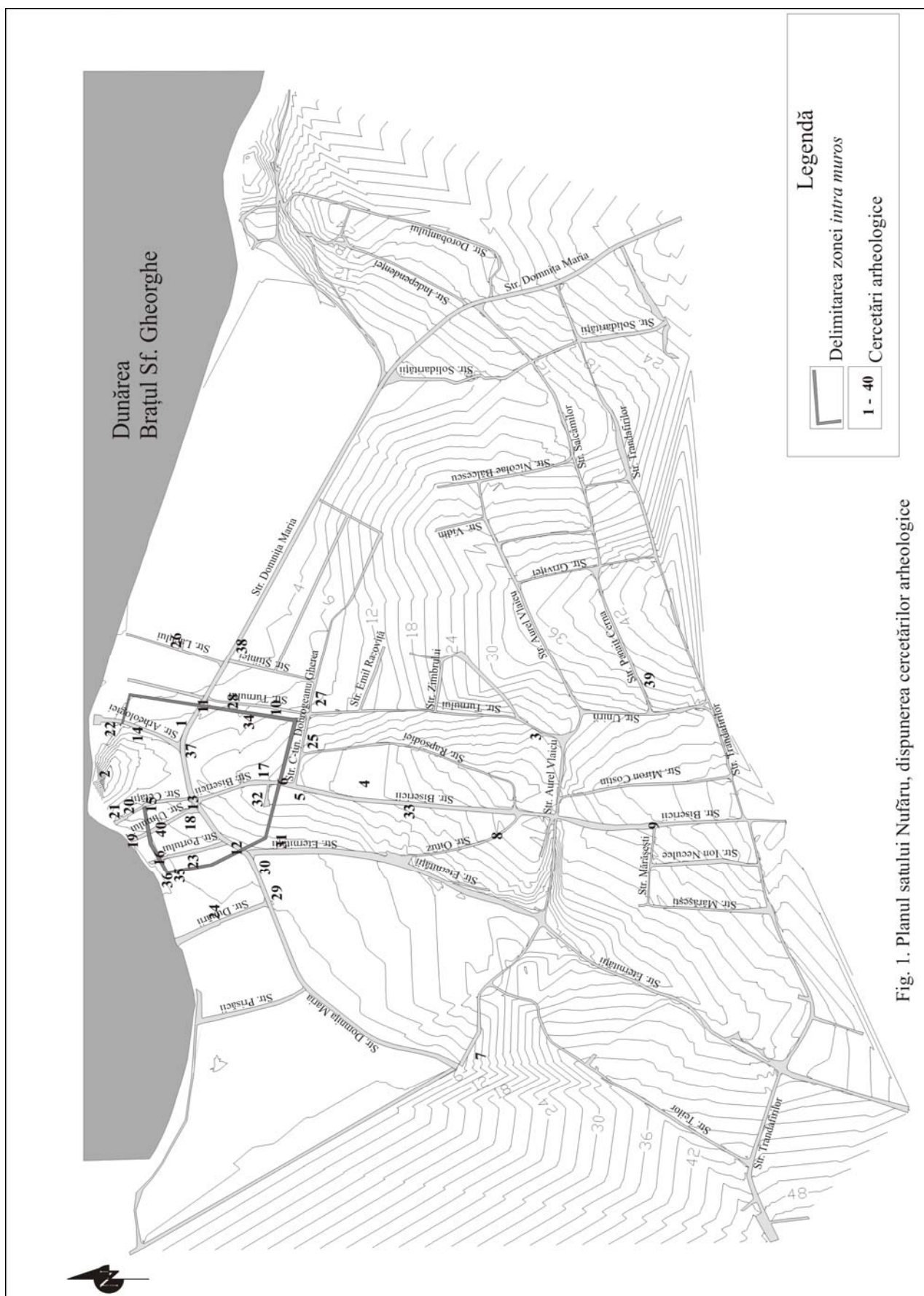
BIBLIOGRAFIE

- Damian, Samson, Bălci 2011 – O. Damian, A. Samson, Șt. Bălci, *O biserică bizantină descoperită la Nufăru (jud. Tulcea)*, SCIVA 62, 2011, 1–2, p. 45–87.
- Damian et alii 2007 – O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea*, MCA S.N. 3, 2007, p. 107–151.
- Damian et alii 2007–2008 – O. Damian, Gh. Mănușu-Adameșteanu, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, G. Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, CA 14–15, 2007–2008, p. 305–392.
- Damian et alii 2010 – O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, D. Ene, *Date noi despre cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea*, Buletinul MMN, 7–8, 2010, p. 28–35 și pl. color.
- Damian et alii 2011 – O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Samson, D. Ene, *Nufăru, jud. Tulcea*, în CCA, *campaniile 2009-2010*, Sibiu, 2011, p. 84–85.
- Mănușu-Adameșteanu et alii 2007 – Gh. Mănușu-Adameșteanu, O. Damian, D. Moisil, M. Iacob, E. Petac, *Descoperiri romane și romano-bizantine la Nufăru*, Peuce S.N. 3–4, 2007, p. 375–398.
- Fig. 1. Le plan du village Nufăru: la répartition des fouilles archéologiques.
- Fig. 2. Le site archéologique de Nufăru, la répartition des découvertes.
- Fig. 3. Le déroulement du projet d'évacuation des eaux ménagères dans les rues du village Nufăru.
- Fig. 4. Fortifications dans les rues du village Nufăru. Mur d'enceinte sur la côté est fouillé dans la rue Domnița Maria (a); mur-barrage sur la côté sud (b-c).
- Fig. 5. Mur d'enceinte sur la côté nord fouillé dans la rue Portului (a) et Arheologiei (b-c); la tour découverte dans la rue Cetății (d).
- Fig. 6. Mur d'enceinte sur la côté nord fouillé dans les rues Cetății, le profil ouest (a) et Arheologiei, le profil ouest (b).
- Fig. 7. Protection du mur d'enceinte par rapport au projet d'évacuation des eaux ménagères. Le mur-barrage fouillé dans la rue Turnului (a-b); le mur d'enceinte sur la côté nord fouillé dans les rues Cetății (c) et Arheologiei (d).
- Fig. 8. Complexes d'habitation découverts dans les rues Bisericii (a), Arheologiei (b) et Cetății (c-d).
- Fig. 9. Complexes d'habitation découverts dans la rue Bisericii.
- Fig. 10. Complexes d'habitation découverts dans les rues Arheologiei (a) et Domnița Maria (b).
- Fig. 11. Complexes d'habitation enregistrés dans les rues Arheologiei et Domnița Maria.
- Fig. 12. Complexes d'habitation enregistrés dans la rue Domnița Maria.
- Fig. 13. Complexes d'habitation enregistrés dans la rue Bisericii.
- Fig. 14. Complexes funéraires découverts dans la rue Bisericii.
- Fig. 15. Complexes funéraires découverts dans les rues Aurel Vlaicu et Panait Cerna.

¹⁰⁴ Damian et alii 2007–2008, p. 320–321.

Legendă

	Intervenție modernă		Pământ cu conținut de chirpici și pigmenți de cărbune
	Pământ cenușiu prăfos		Pământ cu conținut de chirpici
	Pământ cenușiu gălbui		Lutuială
	Pământ brun		Amenajare cu pământ galben
	Pământ galben nisipos (steril arheologic)		Vatră
	Depunere aluvionară		Pământ ars
	Pământ cenușiu prăfos pigmentat		Nivel, pelicule de arsură
	Pământ cenușiu prăfos cu mult pigment de cărbune		Cărămidă
	Zone cu cenușă și pigmenți de cărbune		Pietre
	Zone cu cenușă de culoare gri albicios		Pietre fundație zid de incintă
	Pământ brun afănat		Pietre elevație zid de incintă
	Pământ brun afănat pigmentat		Umplutură de groapă cu conținut mare de oase animale
	Pământ galben nisipos cu pigmenți de cărbune		Oase animale
	Pământ cenușiu cu piatră măruntă		Oase umane
	Nivel demantelare (în cenușiu prăfos)		Ceramică
	Nivel demantelare (în cenușiu gălbui)		Oase de pește
	Pământ cu conținut mare de mortar		Bârnă de lemn
	Chirpici		Pământ cenușiu gălbui cu pigmenți de cărbune

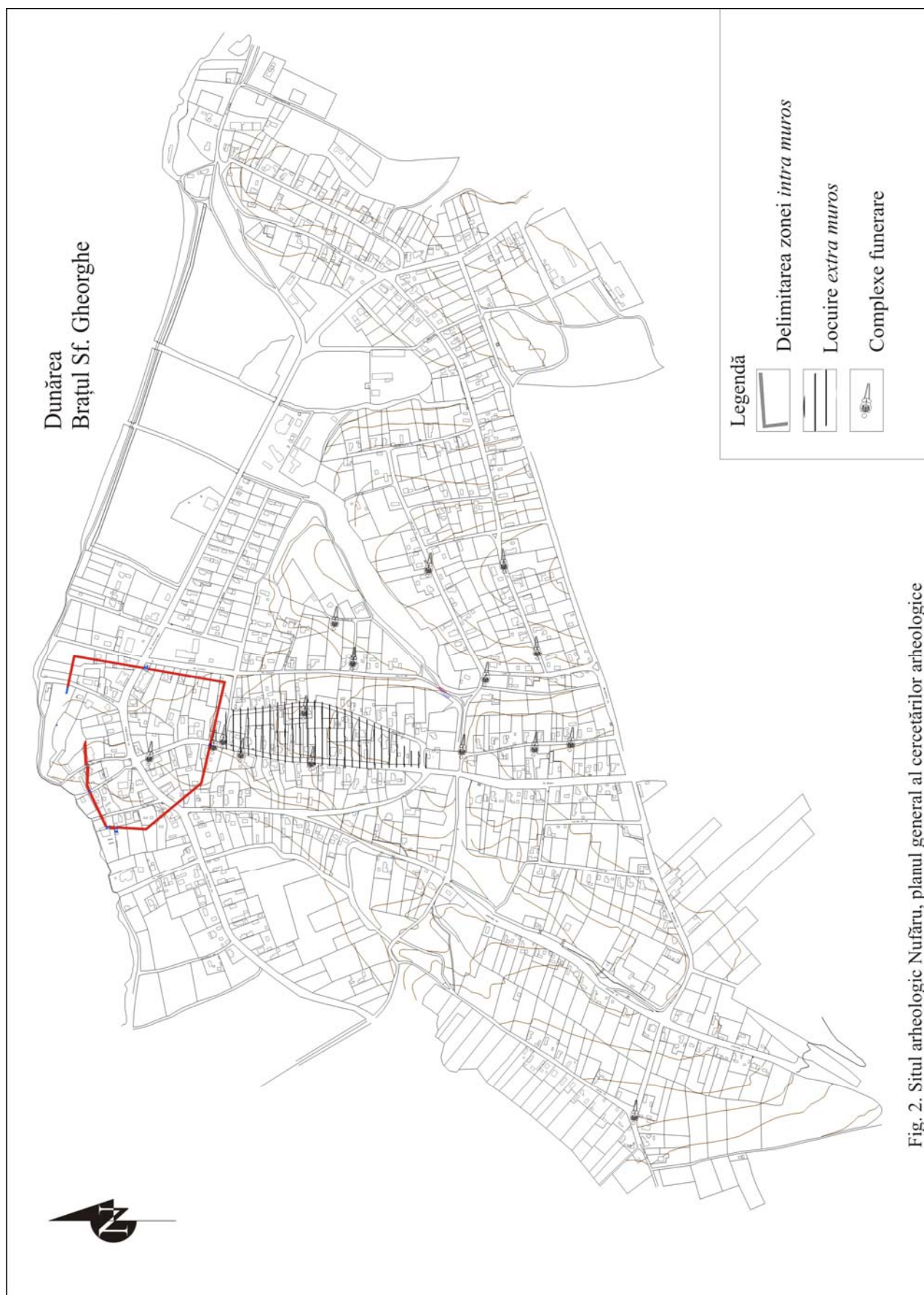

Fig. 3. Aspecte din timpul desfășurării lucrărilor de canalizare pe străzile localității Nufăru

a

b

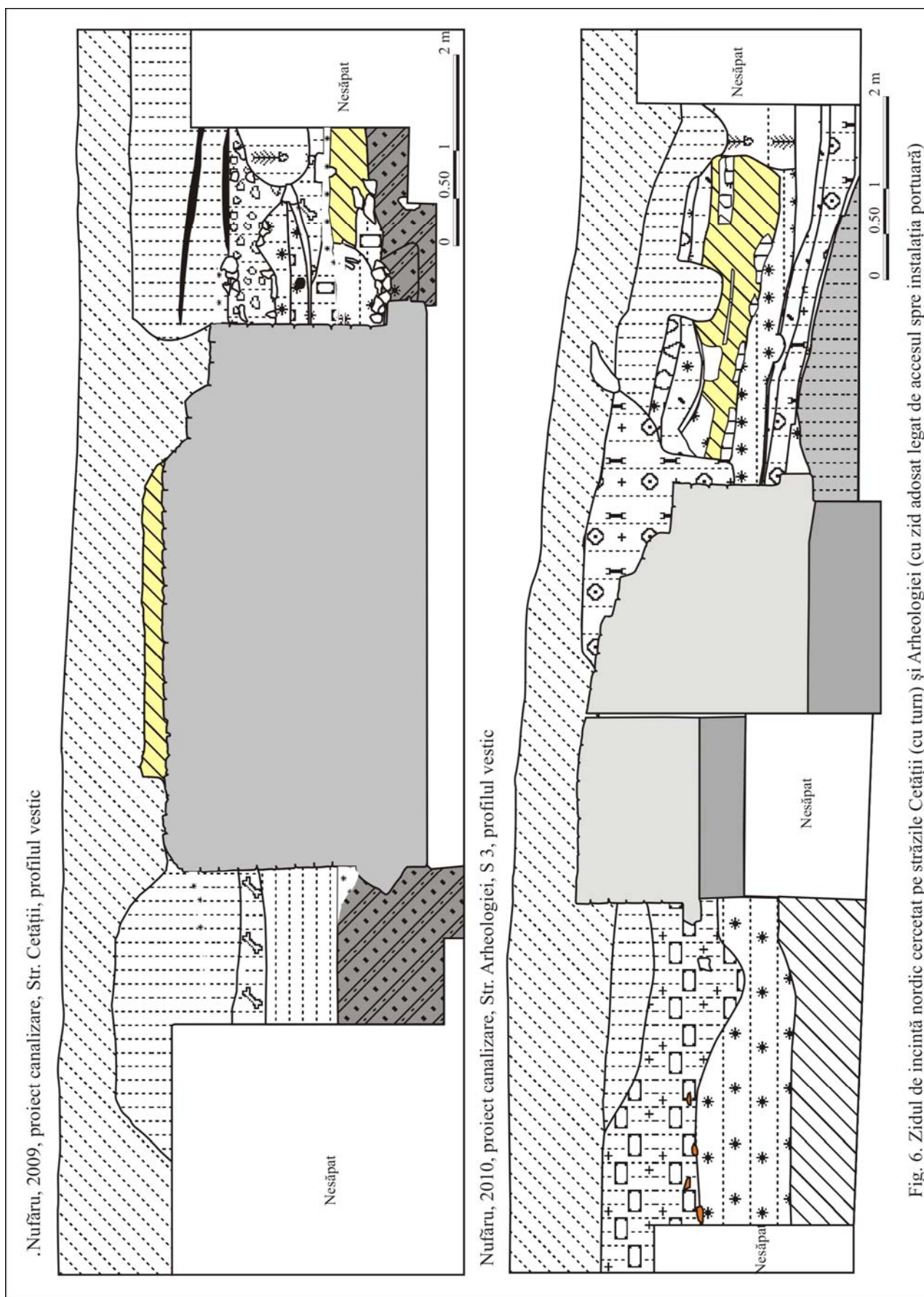
c

Fig. 4. Fortificații identificate pe străzile localității Nufăru. Zidul de incintă estic cu turn localizat pe str. Domnița Maria (a); zidul-baraj cercetat pe str. Turnului, punctul *Râpă* (b-c)

Fig. 5. Fortificații identificate pe străzile localității Nufăru. Zidul de incintă nordic cercetat pe străzile Ulmului (a) și Arheologiei (b-c); turn pe traseul curții nordice cercetat pe str. Cetății (d)

a

b

c

d

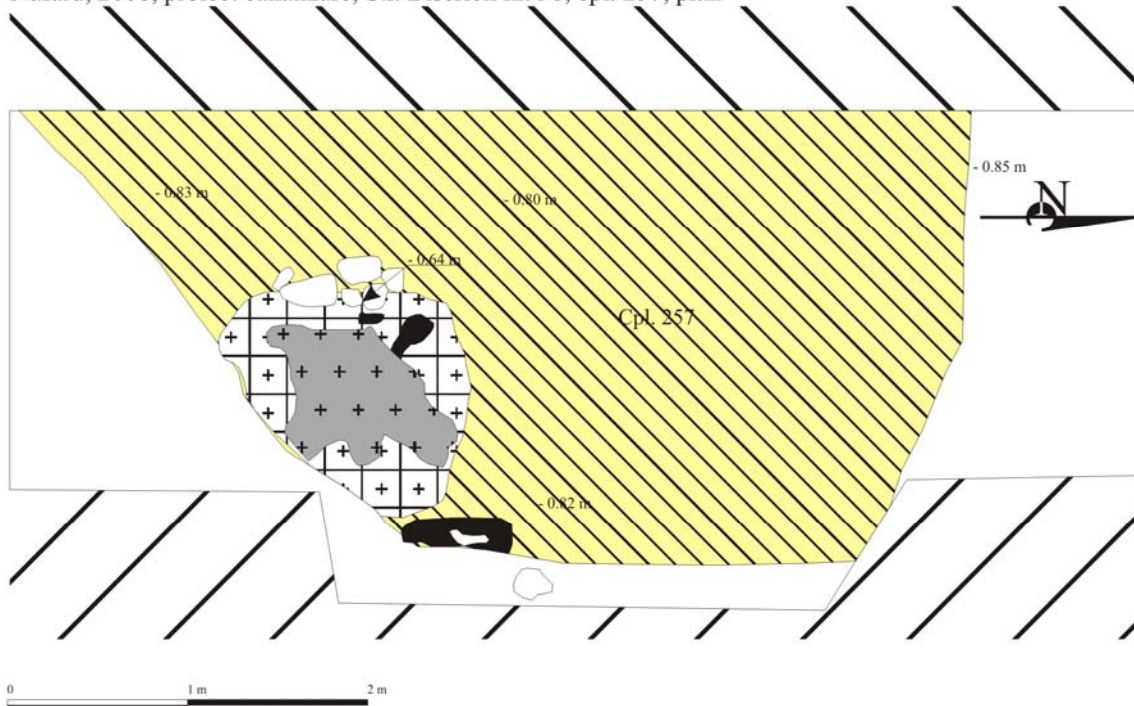

Fig. 7. Zidul de incintă protejat în raport cu lucrările de canalizare pe străzile Turnului (a), Ulmului (b), Cetății (c) și Arheologiei (d)

Fig. 8. Komplexe de locuire cercetate pe str. Bisericii (a), adosate zidului de incintă nordic pe str. Arheologiei (b), turnului curtinei nordice pe str. Cetății (c-d)

Nufăru, 2008, proiect canalizare, Str. Bisericii nr. 98, cpl. 257, plan

Nufăru, 2008, proiect canalizare, Str. Bisericii, zona Căminului cultural, cpl. 300, plan

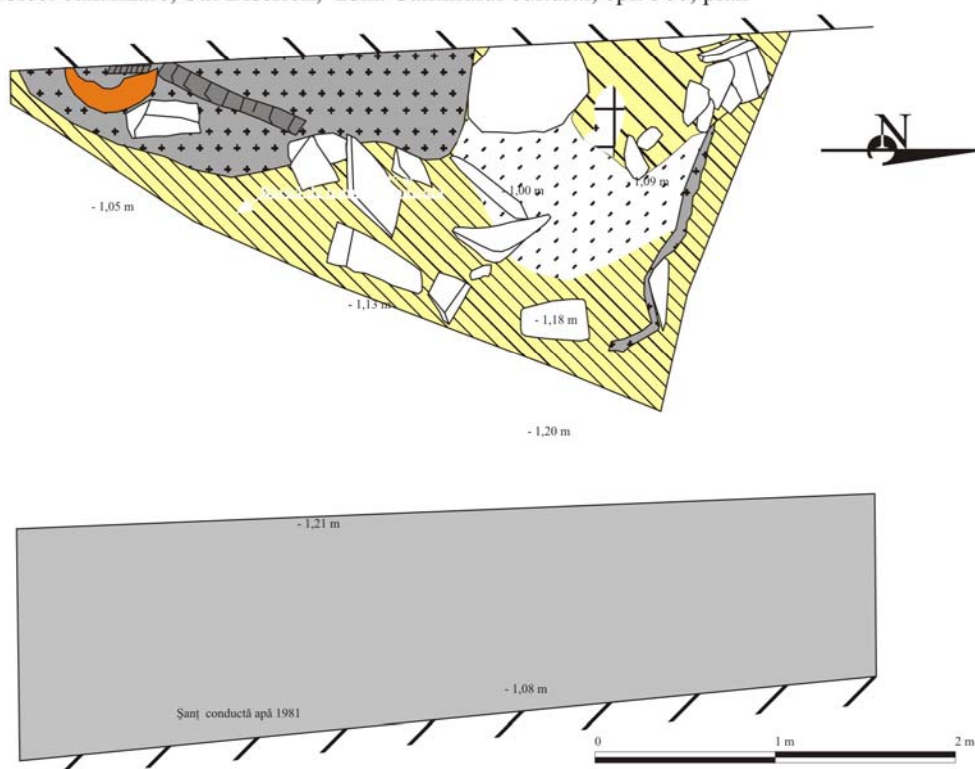

Fig. 9. Komplexe de locuire cercetate pe str. Bisericii

Nufăru, 2008, proiect canalizare, Str. Bisericii nr. 96, cpl. 270-274, M. 26-28, 36-37, 39-40, plan

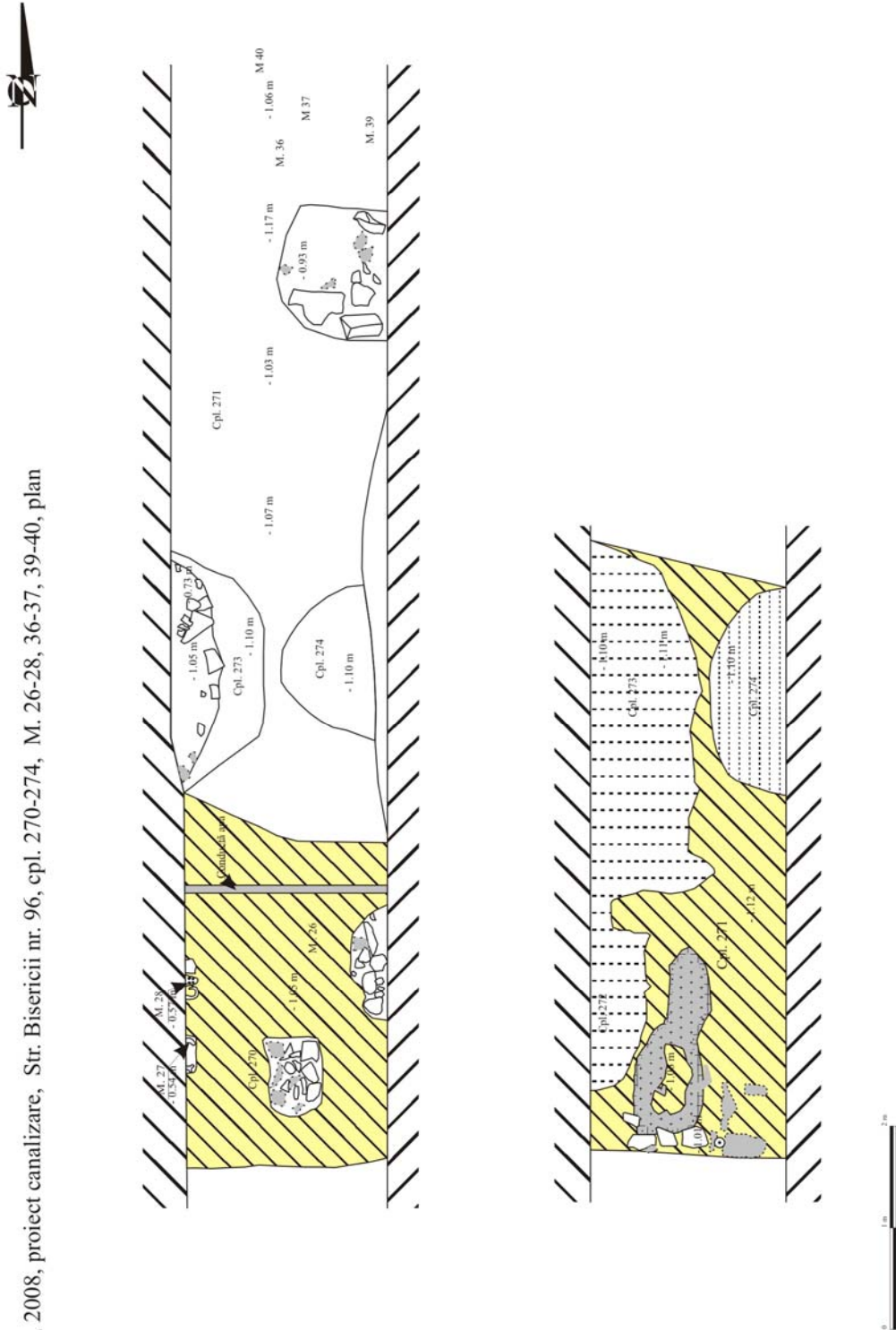
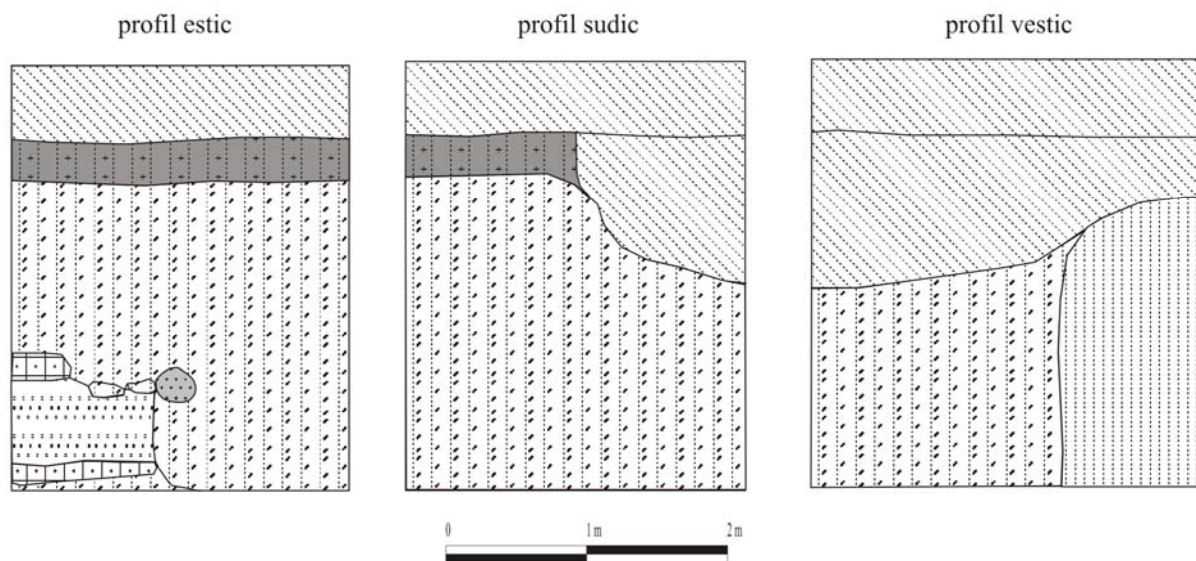

Fig. 10. Complex de locuire cercetate pe str. Bisericii

Nufăru, 2010, proiect canalizare, str. Arheologiei, casetă cămin pentru canalizare, la N de poarta proprietății 262

Nufăru, 2009, proiect canalizare, la N de DJ 222 C = str. Domnița Maria, casetă cămin pentru canalizare, zona intersecției cu str. Cetății

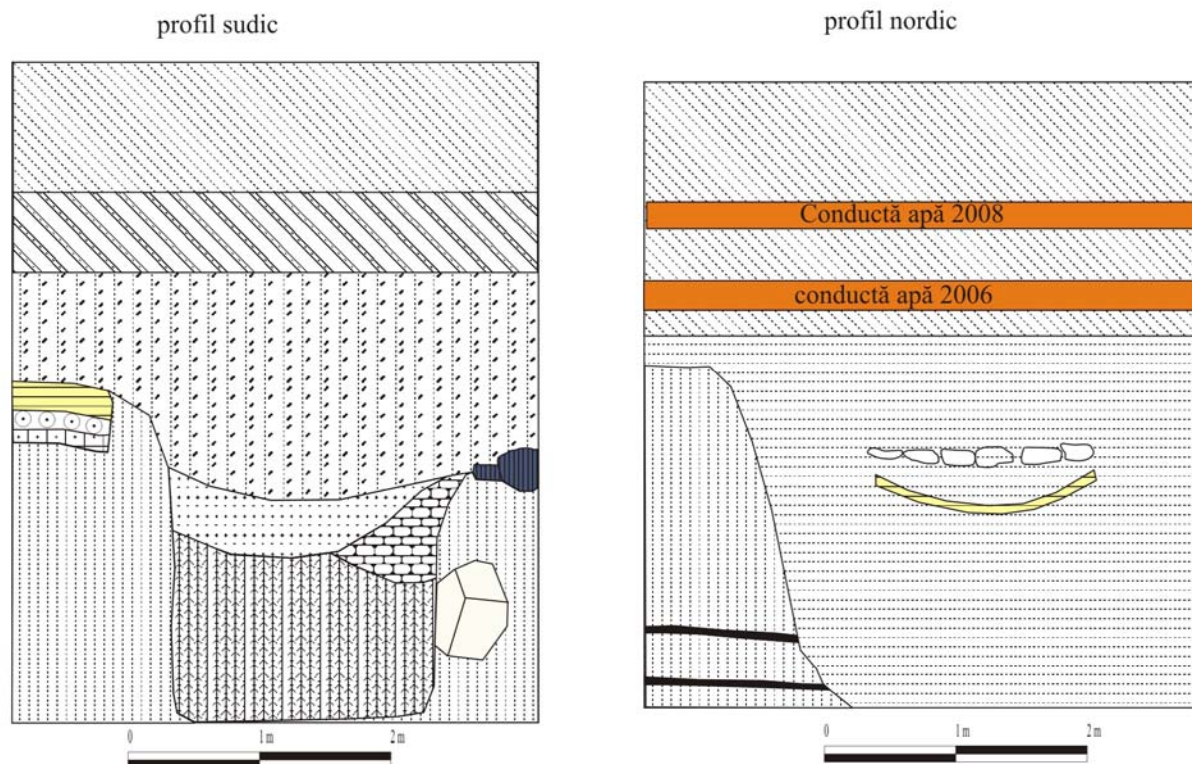
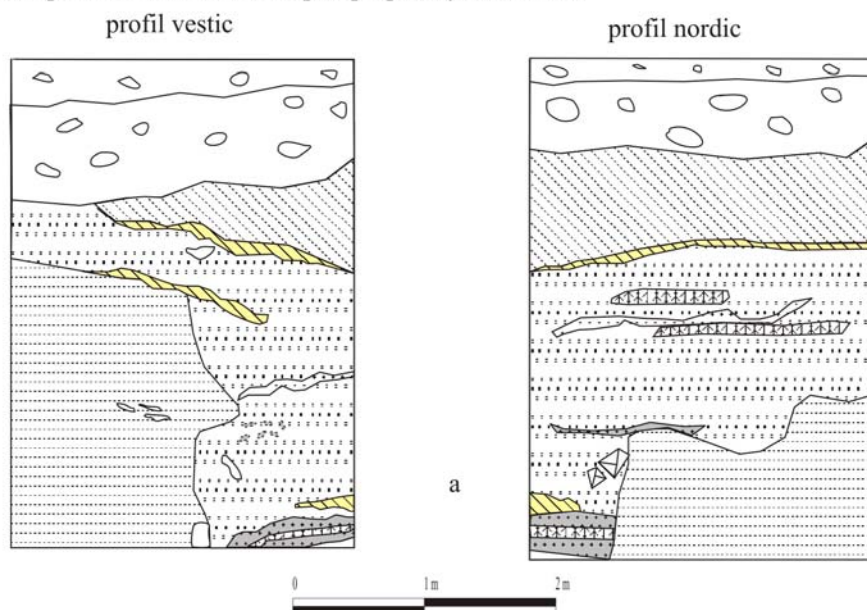

Fig. 11. Komplexe de locuire cercetate pe străzile Arheologiei și Domnița Maria

Nufăru, 2009, proiect canalizare, la N de DJ 222 C,
casetă cămin pentru canalizare, în dreptul proprietății cu nr. 272

Nufăru, 2010, proiect canalizare, la S de DJ 222 C,
casetă cămin pentru stație de pompare, la E de intrarea în dispensar

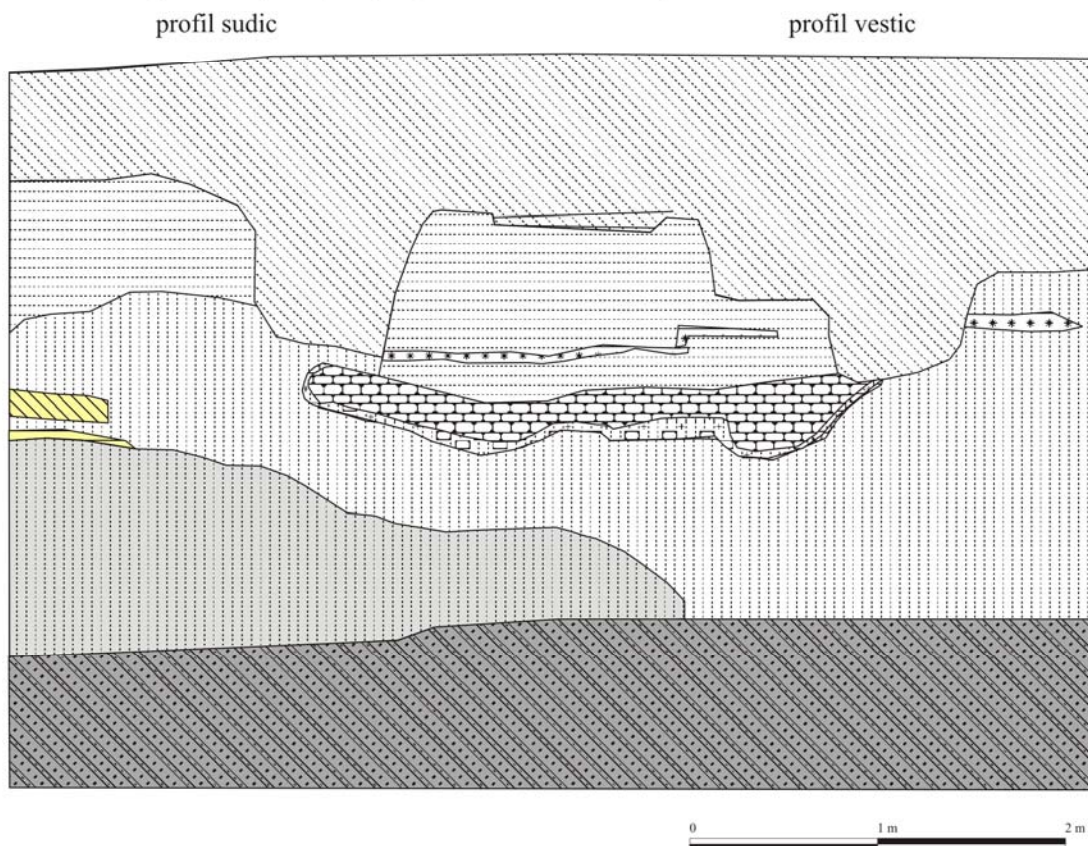

Fig. 12. Komplexe de locuire cercetate la nord și la sud de DJ 222 C = str. Domnița Maria

M. 8

M. 9

M. 17

M. 18

M. 19

M. 23

M. 24

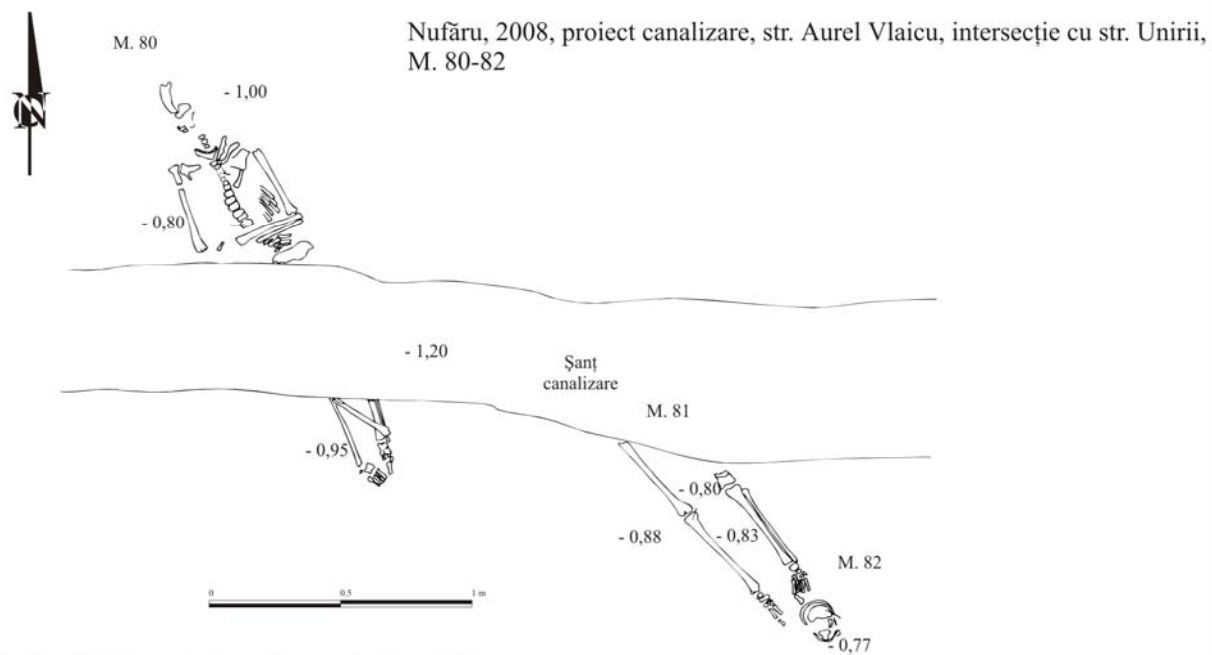

M. 25

M. 26

Fig. 14. Complexe funerare cercetate pe str. Bisericii

Nufăru, 2008, proiect canalizare, str. Panait Cerna, M. 85-86

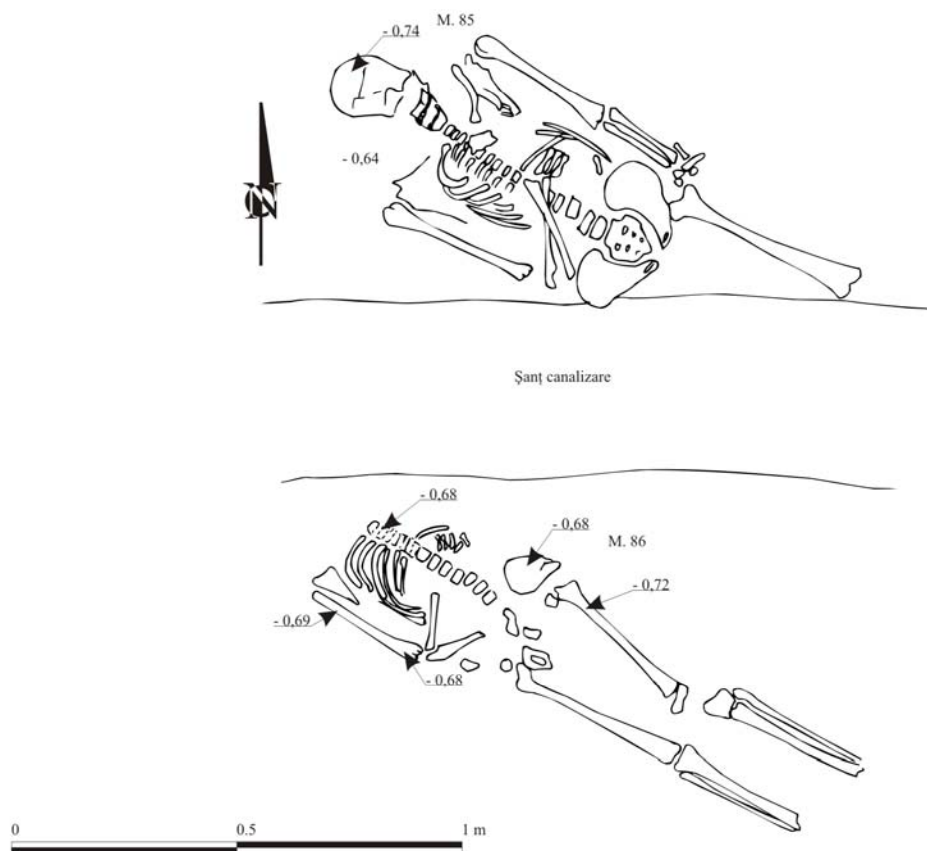
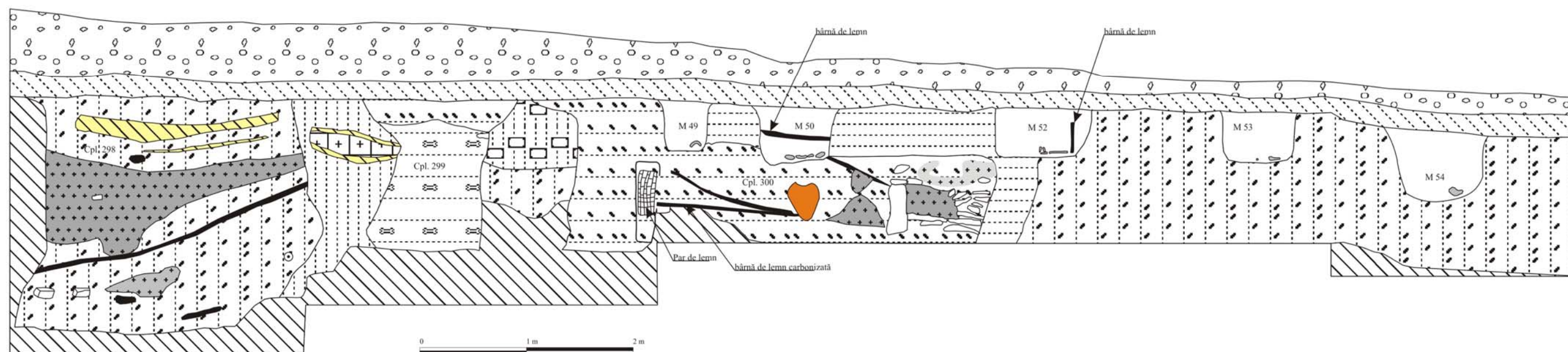

Fig. 15. Complexe funerare cercetate pe străzile Aurel Vlaicu și Panait Cerna

Nufăru, 2008, proiect canalizare, Str. Bisericii, cpl. 298 - 300, M 49 - 50, 52 - 54, profil vestic

Nufăru, 2008, proiect canalizare, Str. Bisericii, zona Căminului cultural, cpl. 304 - 307, 309 - 310, M 55 - 58, profil vestic

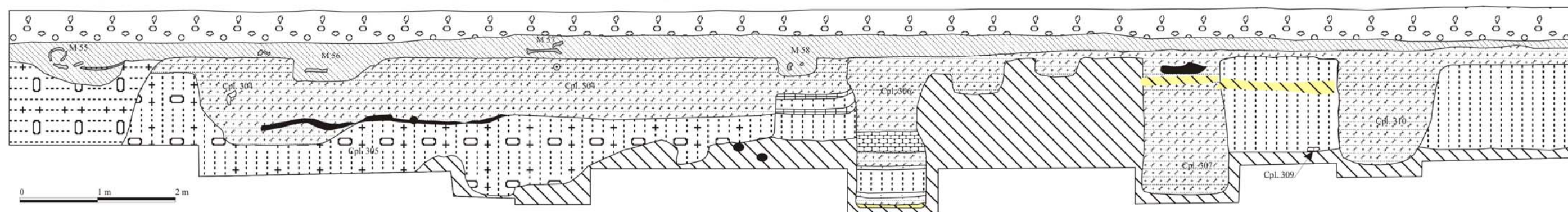

Fig. 13. Complexe de locuire cercetate pe str. Bisericii

ABREVIERI

- ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchKorr – Archäologisches Korrrespondenzblatt, Mainz
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Budapesta
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași-București
AMIAP – Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova
AOR – Archeologičeski otkritija i razkopki. Sofia
BAR – British Archaeological Reports, Series, Oxford.
BMA – Biblioteca Musei Antiquitatis, Piatra Neamț
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București.
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Dacia N. S.- Dacia Nouvelle Série. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
EM – Erdélyi Múzeum, Kolozsvár/Cluj-Napoca
FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
IDR – Inscriptiile Daciei Romane, IDR III/5 – I. Piso, Inscriptions d'Apulum, vol. 1-2, Paris, 2001
IzvestijaŠumen – Izvestija na Narodnija/Istoričeski Muzej Šumen, Šumen
IzvestijaTyrnovo - Izvestija na Okrašnja Istoričeski Muzej, Veliko Târnovo
Izvestija BAD – Izvestija na Bălgarskoto Arheologičesko Deružestvo, Sofia
JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentraluseums, Mainz
MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
M. N. I. T. – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
M. N. I. T. C. N. – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cabinetul Numismatic, Cluj-Napoca
MPK – Muzei i pametnici na kulturata, Warsaw
MSW – Materiały Starożytne Wczesnosredniowieczne, Warsaw
MW – Materiały Wczesnosredniowieczne, Krakówia–Wrocław–Warsaw
Palaeobulg. – Palaeobulgarica/Starobălgaristika, Sofia
PP – Pliska-Preslav, Preslav
PKŠ – Preslavska knižovna škola, Preslav
Prinosi – Prinosi kă m bălgarskata archeologija (Dekemvrijski dni na bălgarskata srednovekovna archeologija „Prof. d-r Stančo Vaklinov“), Sofia
Problemi – Problemi na prabălgarskata istorija i kultura (Meždunarodni srești po Prabălgarska istorija i Archeologija), Sofia
RevIst – Revista Istorică, București
RPAN – Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București
Savaria – Vas Megyei Múzeumok Értesítője, Szombathely
SCIYA – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCȘMI – Studii și Comunicări Științifice ale Muzeelor de Istorie, Cluj-Napoca
SZAKS – Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes
Századok – Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, Budapest
VMMK – Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
UPA – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar f. Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin, Berlin
VariaArchHung – Varia Archaeologica Hungarica, Budapest

**PROIECT EDITORIAL FINANȚAT DE
ADMINISTRAȚIA FONDULUI CULTURAL NAȚIONAL**

NORME DE REDACTARE

Revista are următoarele secțiuni:

1. rapoarte de săpături (de preferat pe mai multe campanii)
2. studii
3. semnal (descoperiri excepționale)
4. periegheze
5. restituiri (valorificarea unor vechi loturi de materiale și colecții; manuscrise aflate în arhive)
6. Recenzii, note, discuții

Recomandări generale:

Text:

1. Vă rugăm să trimiteți textele scrise cu fontul standard (Times New Roman) cu caractere de 12 puncte la 1,5 rânduri și de 10 puncte la 1 rând la notele de subsol.
2. Vă rugăm să trimiteți textul în format doc.
3. Ilustrația trebuie trimisă în fișiere separate, nu într-un document word sau inclusă în text.
4. Fiecare articol într-o limbă de circulație internațională trebuie să aibă un rezumat și o listă de cuvinte cheie în limba în care este redactat articolul; articolele în limba română trebuie să aibă un rezumat amplu, o listă de cuvinte și explicația figurilor într-o limbă de circulație internațională, precum și un scurt rezumat în limba română și lista de cuvinte cheie.
5. Autorii sunt rugați să precizeze afilierea instituțională și adresa de email.

Note de subsol:

1. Vor cuprinde numele autorului, anul, pagina (de ex.: Harhoiu 2008, p. 65).
În cazul unui autor cu mai multe contribuții din același an, se va face departajarea prin adăugarea unei litere: Petolescu 2001a; Petolescu 2001b
În cazul unei contribuții cu mai mult de trei autori se va trece numele primului autor, după care se adaugă *et alii*.
2. Recomandăm abrevierile folosite în numerele anterioare ale revistei *Materiale și cercetări arheologice, serie nouă*. Dacă autorul citează o revistă a cărei abreviere nu este în lista anterior menționată, aceasta va fi trecută la sfârșitul articolului în lista abrevierilor, separat de lista bibliografică.

Lista bibliografică:

1. Carte:
Adam 1994 – J. P. Adam, *Roman building. Materials and techniques*, London, 1994.
2. Carte într-o serie:
Sarnowski 1988 – T. Sarnowski, *Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnych wybrzeżach Morza Czarnego* (Novaensia 3), Warszawa, 1988.
3. Articol într-o lucrare colectivă:
Alston 2002 – R. Alston, *Managing the frontiers. Supplying the frontier troops in the sixth and seventh centuries*, în: P. Erdkamp (ed.), *The Roman army and the economy*, Amsterdam, 2002, p. 398–419.
4. Articol într-o lucrare colectivă publicată într-o serie:
Kolendo 2008 – J. Kolendo, *Novae during the Goth raid of AD 250/1 (Iordanes, Getica 101–103)*, în: T. Derta, P. Dzycek, J. Kolendo (eds.), *A Companion to the Study of Novae*, (Novae. Legionary Fortress and Late Antique Town 1), Warsaw, 2008, p. 117–131.
5. Articol într-o revistă:
Ramsay 1925 – M. Ramsay, *The speed of the roman imperial post*, JRS 15, 1925, 1, p. 60–75.

Ilustrația:

1. Pentru fiecare ilustrație se face trimiterea în text, între paranteze rotunde (Fig. 1).
2. Lista figurilor trebuie să se găsească la sfârșitul articolului.
3. Ilustrația trebuie trimisă în format JPEG sau TIFF, grayscale, rezoluție 300 dpi.